

**Зайниддин
Мамадалиев**

**ОЙСИЗ
ОСМОН**

Қиссалар

Тошкент
«O'ZBEKISTON»
2016

УЎК: 821.512.133-31
КБК 84(5Ў)7-44
М 23

21/11-548

Мамадалиев, Зайниддин.

М23 Ойсиз осмон [Матн]: киссалар/3. Мамадалиев. –
Тошкент: «O‘zbekiston» НМИУ, 2016. – 88 б.

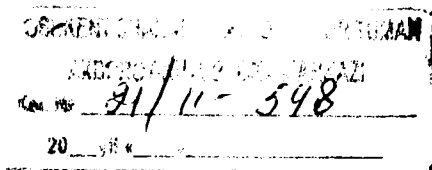
ISBN 978-9943-28-725-9

Бугунги глобаллашув жараёнида ижобий ўзгаришлар билан бир қаторда, айрим трансмиллий жинойтлар сони ҳам кўпайиб бoryпти. Улардан бири одам савдоси жинойтидир. Одам савдоси жинойяти дунёда глобал муаммога айланиб улгурган.

Хозирги кунда ушбу жинойт туфайли қанчадан қанча инсонлар унинг домига илиняпти. Мамлакатимизда ҳам бу жинойтга қарши қанчалик кураш олиб борилмасин, беғуноҳ одамларимиз унинг қурбонига айланишяпти. Муаллифнинг ушбу тўпламида одам савдоси қурбонига айланган икки оиланинг аччиқ тақдири ҳақида ҳикоя қилинади.

Тўплам кенг китобхонлар омасига мўлжалланган.

УЎК: 821.512.133-31
КБК 84(5Ў)7-44

ISBN 978-9943-28-725-9

© Зайниддин Мамадалиев, 2016
© «O‘ZBEKISTON» НМИУ, 2016

ОГОҲЛИК ҚЎНФИРОҒИ

БУГУНГИ глобллашув жараёнида ижобий ўзгаришлар билан бир қаторда, айрим трансмиллий жиноятлар сони ҳам кўпайиб бормоқда. Улардан бири одам савдоси жиноятидир. БМТ экспертларининг баҳолашича, халқаро миқёсда одам савдосидан тушадиган йиллик даромад 7 миллиард АҚШ долларидан ортмоқда. Замонавий қуллик дунёда жиноий фаолият йўли билан олинаётган даромадлар бўйича тибҳандлик воситалари ва қурол-яроғ савдосидан кейин учинчи ўринни эгаллайди. Бу жиноятнинг олдини олиш ва унга қарши курашиш мақсадида Ўзбекистонда 2008 йил 17 апрелда «Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинди. Эътиборлиси, юртимизда қонун ижроси таъминланмоқда.

Одам савдоси жинояти дунёда глобал муаммога айланиб ушурган жиноят тури эканлигини унутмаслигимиз керак. Ачинарлиси, дунё бўйлаб аҳолининг салкам 3 миллиони ана шу жирканч жиноят қурбонига айланмоқда. Уларнинг 80 фоизини аёллар ва болалар ташкил қиляпти. Жиноятнинг бу турини очишда, айбдорларга жазо муқаррарлигини таъминлашда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралар томонидан муайян ишлар амалга ошириляпти. Фуқароларнинг одам савдоси жинояти қурбонига айланиб қолмасликлари

учун огоҳлик тарикасида киночиларимиз бадий фильмлар, драматургларимиз драмалар, ёзувчиларимиз асарлар ёзиш-япти. Телевидение, радио ҳар куни одамларни огоҳликка чақиряпти. Бироқ айрим одамларнинг бу офатдан хулоса чиқариши кийин кечаяпти. Аммо охири аччиқ қисмат билан тугаётган ҳолатлар кўп-кўп учрамоқда.

Ижодкор Зайниддин Мамадалиевнинг «Ойсиз осмон» номли китобида одам савдоси қурбонига айланган оилаларнинг аччиқ тақдири ҳақида ҳикоя қилинади. Бундай тўнламлар жамиятда «огоҳлик кўнғирови» сифатида жаранглайди. Энг асосийси, айрим одамларнинг кўзини очади. Ҳаётда хушёр яшанга, «жонли товар»га айланиб қолмасликка ундайди.

Миродил БАРАТОВ,
юримдик фанлар доктори, профессор

БАҲОР ҚОР ҚЎЙНИДА УХЛАМАЙДИ

ЁРИЛГИН тош, ёрилгин,
Мен онамни кўрайин,
Дийдорига тўяйин.

6 ёшлик Шерзодбек қишлоқ четидаги Кўксув атрофидаги катта Қоратош ёнида онаси айтиб берган эртактаги ана шу сўзларни айтиб ўтирарди.

...Тозагулга ота уйининг эшиги ёпилганига беш йилдан ошган. Уни оиласидагилар ўз уйига киритишмайди. Сабаби синфдоши Эркинга турмушга чиққани. Эркиндан Тозагулга совчи келганида, Тозагулнинг отаси Мусо сартарош: «От ўғрасининг боласига берадиган қизим йўқ», – деганди. Эркиннинг отасини ҳамма қишлоқда «Маман ўғри» дерди-да. Тақдир экан, Тозагулни Эркинга беришди. Қариндош-уруғлар, қўни-қўшнилар тўй-маъракаларда бу оиладагиларга кун бермай қўйишди: «Ўғри билан куда бўлдинглар», деб.

...Тозагулнинг акаси Мурад синглисини уйига киритмай қўйди: «Сен туфайли қишлоқда бош кўтариб юролмай колдик», – деб. Тозагулнинг ҳимоячиси, меҳрибони – онаси Розия холанинг ўлганига ҳам уч йил бўлди. Мусо сартарош ҳам ўтган йили кузакда вафот этди. Ҳайҳотдай ҳовлида Мурад хотини билан яшайди. Турмуш қурганига ўн йилча бўлса-да, тирноққа зор. Ичиб олса дунёни бошига кўтаради. Хотини шўрлик калтакнинг остида қолади.

Мурод укаси Нусратни ҳам уйдан қувган. У ҳам ҳамқишлоқлари билан ишлаш учун Тошкентга кетган. Ҳамқишлоқларининг айтишича, Тошкентдаги «Чорсу» бозорда арава тортаркан. У Тозагулга меҳрибон эди. Тозагул ҳам уни яхши кўрарди.

Тозагулнинг эри Эркиннинг Россияга ишга кетганига уч йил бўлди. Дараксиз. На тириги бор, на ўлиги. У Россияга ишга кетаётганда «Тозагул, Россиядан кўп пул олиб келаман. Уй қурамыз. «Нексия» оламиз. Шерзодбекка катта гўй қиламыз. Ҳамма бизга ҳавас қилади», деганди. Орзу ордулигича қолди. Қишлоқдагиларнинг кўпчилиги эндиликда бу онлага ачиниш билан қарайдиган бўлди. Айниқса, Тозагулнинг тақдирига.

Тозагулга ота уйи ёшилгани камдек, Эркиннинг уйида ҳам одамдек янамади. Қайноғаси Ҳикмат укаси Эркин Россияга кетгач, келинига зугум ўтказа бошлади: «Эрингга айт, «кўки»дан жўнатсин», – деб. Ўзи эса ичкилик дардида қишлоқ чойхонасидан бери келмасди. Эркин 5–6 ой 500 – 600 АҚШ долларидан жўнатиб турди. Сўнг у ҳам тўхтади. У билан бирга Россияга кетган ҳамқишлоқларининг айтишича, у ерда уйланиб бир аёл билан яшаётган эмиш.

Ҳикмат ичиб келса Тозагулга «эрингнинг олдига, Россияга жўна. Бу ҳовлида сенга жой йўқ», дерди. У хайҳотдек ҳовлида ўзи яшарди. Унинг хотини икки йил олдин жанжаллашиб кетиб қолганди. Тижорат қиламан, деб икки боласини онасига ташлаб, аллақайларга кетган. Уч йилдирки, у ҳам бедарак.

Кеча кечаси тунда Тозагул боласи билан ётган уйга Ҳикмат маст ҳолда кириб:

– Тозагул шу ховлида яшайман десанг ҳар тунда мен билан бўласан. Шартимга қўнмасанг, катта кўча, – деди.

– Мен ўлсам ўламанки, сенинг жирканч шартингга рози эмасман, – деди-да ховлига қочиб чиқиб, ўрик тагидаги болтани қўлига олди. – Яқинлашсанг, ўлдим деявер, – деди.

Ўша куни у ярим тунда ўғли Шерзодбекни кўтариб ота уйига борди. Зора, акам Мурод раҳим қилиб уйига киритса, деб. Дарвозасини такиллатди. Дарвозани акаси Мурод очди.

– Ўғрининг келини. Яна келдингми? Эринг Эркин Россияда битта Наташага уйланиб, роҳат-фароғатда яшаб юрган экан-ку. «Ўғрининг ўғлига тегмасам ўламан» дегандинг, келаркансан-ку. Қайноғанг Ҳикмат алкаш ховлидан ҳайдадимми? Тўғри қилади. Йўқол, – деди.

У одатдагидек маст эди.

Муроднинг бу гапларини эшитган қўшниси Хосият хола чиқиб:

– Болам, Муроджон бу ишинг нотўғри. Бу уйда Тозагулнинг ҳам ҳаққи бор. Қолаверса, якка-ю ягона синглинг. Ота-онангнинг руҳини чирқиратма, – деди.

– Нима иш қилишни ўзим яхши биламан. Агар Тозагулни боласи билан уйингизга киритсангиз, сизнинг уйингизга ҳам ўт қўяман, – деди у.

* * *

Ёзнинг салқин оқшоми. Кун бўйи саратон тафтидан тинкаси қуриган жонзот борки, тунги салқинда ором оляпти. Кўктов қишлоғи чеккасидаги Кўкбулоқдан шарқираб

тушаётган сув қишлоқ сукунатини бузади. Унинг ёнида ўйдек келадиган Катта Қоратош салобат билан туради. Ай-нишларича, тунда парилар осмондан оппоқ кийимда тушиб шу Қоратош ёнидаги Кўкбулоқ сувда чўмиларкан. Тонгга келиб улар ана шу Катта Қоратошнинг ичига кириб йўқ бўлиб қоларкан.

Туида париларни кўриб қолган йигитлар ҳам уларнинг жамолига махлиё бўлиб, парилар билан тошнинг орасига кириб кетаркан. Бу кўксувликлар ўйлаб тонган ривоят.

Тозагул ўғли Шерзодбек билан кеч кирганда ана шу ерда келди. Бу ердан Ойкор тоғлари ҳам кафтдагидек кўринарди. У аввалига булоқнинг сувидан тўйиб ичди. Юзини ювди. Ўғлига ҳам кафти билан сув ичирди. Қишлоққа оқшом чўкди. Кўкда тўлин ой пайдо бўлди. Шерзодбекнинг ўлкаси кела бошлади. Онасига одатдагидек эртақ айтиб берди. — деди. Она яна ўша эртақни сўзлаб берди.

...Бир қишлоқда она билан бола яшаркан. Ёмон одамлар боланинг онасига кўн азоб бераркан. Она боласи билан қишлоқ четигадаги Катта сойнинг ёнидаги катта тошнинг оёлига келибди. Онаси бир куни ўғлига дебди: «Ўғлим, мен ёмон одамларнинг азобидан чарчадим. Парилар билан кетаман. Ой чиққанда улар мени олиб кетади», — дебди.

Ўғлининг ўзи ёлғиз қолибдими? Онасиз ўғли қандай яшаркан, — деб сўради Шерзодбек кўркинч аралаш.

Онаси ўғлига шундай жавоб берибди, — деди Тозагул. — Агар мени совибсанг, — дебди ўғилнинг онаси, — ой чиққан тунда сой олдидаги Катта Қоратош ёнига келиб:

**Ёрилгин тош, ёрилгин,
Мен онамни кўрайин,**

Дийдорига тўйин, десанг мен Катта Қоратошнинг орасидан чиқаман. Ёмон одамларнинг орасида яшагандан кўра Қоратошнинг бағрида яшаганим яхши, – дебди боланинг онаси.

– Ёмон одамлар қаердан пайдо бўлади? – деди уйкуси очилиб кетган Шерзодбек.

– Энди ухла, ҳадемай, тонг отади.

* * *

Эрининг уйидан, ўз ховлисидан ҳайдалган Тозагул тонггача Кўкбулоқ ёнидаги Катта Қоратош ёнида ўғлини бағрига босганча ўтириб чикди.

Гўё унинг хаёлида яшашдан мантиқ қолмагандек эди. Ёлғиз умиди меҳрибон укаси Нусратнинг тақдири ҳам номаълум. Қишлоққа келмайди. Шайтон Тозагулнинг қалбига фулгула сола бошлади. «Яшаб нима қиласан, ўзингни ўлдир!».

Эрта тонгданоқ Тозагул Хосият холанинг эшигини тақиллатди. – Холажон, Шерзодбекка бугун кечгача қараб туринг. Туман марказига тушиб келаман. Куёвингиз пул жўнатибди. Олиб келай. Сизга ишонаман. Сизни Худога, Шерзодбекни сизга топширдим. Омон бўлинг, – деди.

– Тозагул урушга кетаётган одамга ўхшаб хайрлашасан-а, – деди кулиб Хосият хола. – Фақат тез қайт. Ўзинг биласан, қон босими деган дардим бор. Бирпасда чиқади, бирпасда тушади. Бу етмагандек Карим бобонг ҳам ёш боладек инжиқ бўлиб қолган.

* * *

Кўктов қишлоғи Катта ўзбек трактига 2–3 чақиримлик йўл. Одам жадаллаб юрса ярим соатда етади. Машинада 5–10 дақиқалик масофа. Тозагул қишлоқ ўртасидаги қағга йўлга чиқди. «Нексия» келиб тўхтади. Хайдовчи кабинадан кўлини чиқариб, «Тозагул она», дея чақирди. Бир синф пастда ўқиган мактабдоши Абдулла экан. Тозагул орқа ўриндикка ўтирди. Автомашина кўн ўтмай Катта Ўзбек трактига етиб келди. Тозагул «Нексия»дан тушиб келди. Шайтон, гўё унга вас-вас қиларди. «Ҳаётда илинжинг қолмади. Ўзингни ўлдир».

* * *

...Катта йўлдан келаётган «КамАЗ» автомашинасининг кўнлмаганда берган тормозидан сўнг асфальт йўлдан тутун чиқиб кетаёзди. Йўл четидаги чойхонада ўтирган одамларнинг юраги ҳам қинидан чиқдиёв. Ҳамма «КамАЗ» томонга қаради. Яхшиямки, бахтсиз ходиса юз бермади. Тозагул катта тезликда келаётган «КамАЗ»нинг йўлига чиққанди. Хайдовчи хушёрлик қилиб машинани йўл четига буриб тоборади. Машинадан тушган хайдовчи бақириб кетди. «Эй, поддон қиз кўзингга қараб юрмайсанми? Жонингда касални борми? Қариганимда сен учун камокда ўтиришим кочувди».

Тозагул индамади. У қарахт ҳолда йўл четидаги даракта суяниб тик турганча хайкалдек қотиб қолганди. Кўп ўтмай хайдовчи машинасини дарактлар соясига олди. Сўнг ўш чойхонага кириб кетди. Чой-пой ичиб асаблари жойига келган хайдовчи йўл четида турган Тозагулга қараб:

– Она қизим, йўлда ҳушёр юриш керак. Акс ҳолда...
– Амаки кечиринг. Билмай қолибман. Мени ҳам олиб кетинг.

– Мен-ку Россияга кетаянман. Сен қаерга борасан? Тошкентга бўлса олиб кетаман. Лекин шаҳарга кирмайман.

– Йўлда тушиб қоламан. Тозагулнинг пияти укаси Нусратни тониб, ундан иш тониб беришини сўраш эди. Иш тошгач, ўғлини олиб кетин.

Ҳайдовчи машина кабинасига чикқач, Тозагулга кўли билан «чик» ишорасини қилди.

Йўл-йўлакай Тозагул бошидан ўтган барча азобларни ҳайдовчига айтиб берди. Сўнг кўзига ёш олиб, «амаки яшашимдан мантиқ қолмади», – деди.

– Буни ҳаёт дейдилар, она қизим. Тўрт мучанг соғ. Худога шукр қил. Бу дунёда томоғидан бир қултум сув ўтмаётган қанчалаб беморлар яшаш учун курашмоқда. Йиллаб тўшакка миҳланиб ётган одамларнинг саноғи йўқ. Сенга айтсам, менинг дардим ҳам сеникидан ўн чандон ортиқ. Бир кунда бутун бошли оиламдан айрилганман. Якка-ю ягона ўғлим тўйга кетаётиб автоҳалокатга учради. Машинада ўзи, онаси, келиним ва уч ёшли неварам Жамшидбек бўлган. Улардан фақат неварам тирик қолган. Бу дардни кўтара олмай ўлсам керак деб ўйлардим, – деди ҳайдовчи оғир хўрсиниб. – Юрибман. Тирикман. Бу дунёда ёлғиз ишончим, таянчим неварам учун яшаянман. Ҳовлига кирсам уй югади. Ҳамкасбларим «ишга қайтинг», дейишди. Ишга қайтдим. Одам тафтини одам оларкан. Баъзан иш билан овуниб дардларимни унутаетгандек бўламан. Қаршидан Россияга фермерларнинг юкини олиб бораман. Сенинг ҳам

дунёда плинжинг бор экан-ку. Шукур кил. Ўғлингни ўқит. Уйлик жойлик кил. Келин тушириб неваралар катта кил. Бир нарсани унутма. Сен ўзингни ўлдирганинг билан ер ўйрмиди, билиб қўй, ҳеч нарса ўзгармайди. Ўғлинг бир умр азобда вояга етади.

Тозагул ўйлади. Иродали инсон экан. Бутун бошли оиласидан ажралса ҳам яшаш учун курашяпти.

Улар анча йўл босишди.

Мана қизим, Тошкентга ҳам кириб келдик. Ҳасратчишиб, вақт қандай ўтганини ҳам билмай қолибмиз. Ҳадемай, «Бишткўприк» пости келади. Постдан ўтсам, у томони Қоъонистон. Сени шу ерга тушираман. Яхшиси мен билан юр. Мана бу чойхонада қорини тўқлаб оламиз, – деб сардархт чойхона томон машинасини бурди. Йўл четида эса узунчи вагонни эслатадиган машиналар турнақатор туришарди.

Тозагул хайдовчининг ортидан эргашди. Улар тамадди кичишди.

Мен энди йўлга тушаман. Россиягача қозокнинг чўлида икки кун юришим керак. Хали постдаги божхоначилар қўн вақтимни олади. Сенга келсак, шайтон йўлига кирма. Инсонга ҳаёт икки марта берилмайди. Тошкент бириккен шаҳар. Миллионлаб одамларга ризқ улашадиган жой. Халол ишла. Пул топ. Ҳаётингни изга сол. Мана бу нуч сенга, – дея хайдовчи Тозагулга анчагина пул узатди.

Амаки, шусиз ҳам сиздан қарздорман.

Бу гаинг ортиқча. Мен бу пулларни нима қиламан. Қоъонистонга ўтсанг бўлди. Постдаги «азамат»лар. «Кўки» беринг уй кўку», – дейди.

Улар хайрлашди. Хайдовчи кетгач, Тозагул фикрини жамлаб олди. Дунёда қандай яхши одамлар бор. Улардан хаётда курашиб яшашни ўрганиш керак. Туғишганинг қилмаган яхшиликни қилишади-я. Керак бўлса, бундай одамлар сенга жонини беради. Қизик, амакининг исмини ҳам сўрамабман хаёлидан ўтказди у. Ўзини ўзи койиган бўлди. Ўзича пичирлади: Ташкентда ишлайман. Пул тонаман. Уй оламан. Ўғлимни ўқитаман.

* * *

Куёш уфққа бош қўймоқда. Халигина дарахтлар учуда «илиниб» турган куёш билдирмайгина «уй»ига кириб кетди. Ёзнинг кечки салқин шабадаси дилларга ором беради. Узоқ сафарга отланган юк машиналари жойидан қўзғалиб, божхона пости томон «эмаклай» бошламоқда. Оқшом чўккач, йўлнинг ўнг томонида эса «Гишткўприк» пости – 200 метр» ёзуви ёниб ўча бошлади. Чойхона атрофидаги чироклар бирин-кетин ёнди. Оқшом чўкди. Кўп ўтмай чойхона атрофида биронта автомашина қолмади.

– Энди чойхонани ёпамиз, – деди ёши 25–30 ёшлардаги бир киши Тозагулнинг ёнига келиб.

– Бу жойни хайдовчилар «питак» дейишади. Фақат кундуз кунни тўхтаб дам олишади. Тунда бу йўлдан юрадиган хайдовчилар бу ерда тўхтамайди. «Гишткўприк»дан ўтгач, тўғри Қозоғистон орқали Россияга ўтиб кетишади, – деди.

Тозагул индамади. Бироздан сўнг йигитга қараб: – Яхшироқ иш бўлса ишламоқчи эдим, – деди.

Яхши. Хўжайин шу ерда эди. Сўраб кўрай-чи, зора ишга олса, – деди-да сўнг чойхона четидаги кичикрок хонига кириб кетди.

Кўн ўтмай хонадан 35–40 ёшлардаги ошпоқ кийимдаги йишг чикиб келди. Улар саломлашинди. Хўжайин Тозагулдан качон туғилганлигини, қагдай иш кўлидан келишини сўради. Сўнг «Сиз кутиб туринг. Бир онахоним бор эди. Яхши, ақдли кизлар бўлса ишга оламан деганди», – деди-да йишнинг хонасига кириб кетди. Сўнг «онахони»га телефон килди. – Роза она битта зўри илинди. Иш сўраб келиб турибди. Яхши «наrsa». Сизбон. Кетворган. Қармоққа илинтира олсангиз 10 минг «кўки»га кетади.

Кутинг. Мен ҳозир етиб бораман, – деган овоздан сўнг телефон ўчди.

Кўн ўтмай чойхона ёнида қора «Мерседес» автомашинаси пайдо бўлди. Ундан башанг кийинган, бармоқларига кўна кўна тилла узуклар такқан 40–50 ёшлардаги аёл гушиб келди. Чойхона хўжайини унга пешвоз чикди. Улар бироз гаплашгач, Тозагулнинг ёнига келди. Чойхона хўжайини «Сизлар бемалол гаплашиб олинглар», деб хайловчининг ёнига кетди.

Ишламоқчимисиз, асалим, – дея гап бошлади аёл. – Менинг исмим Роза, фамилиям Алиева. Бизга сиздек сервайрат кизлар керак. Биз кизларни хориждаги кўғирчоқ ишлаб чиқарадиган фирмага ишга юборамиз. Фирмадагилар ойига 4–5 минг АҚШ долларидан беришади. У ерда бир йил ишлаб келсангиз, Тошкентдан данғиллама ҳовли ола-

сиз, «Нексия»лик бўласиз. У ерларда ишлаб келган қизлар ҳар куни телефон қилишади. «Роза она, қачон бизни яна ишга юборасиз», деб. Тошкентда, фирмамизда ҳам иш бор. Тўғриси, унинг ойлик маоши ҳаминқадар. Сизга тўғри келмайди. Роза бўлсангиз бугундан ишни бошлаймиз. Паспортингизни берсангиз, йигитлар сизга виза тўғрилаб беришади. У ерга бориш учун харажатларни ёнимдан тўлайман. Қарзни ойлигингиздан оз-оздан ушлаб қоламиз. 15 кундан сўнг хорижда ишни бошлайсиз. Бир йилда бир марта таътил берамиз. Уйингизга келиб кетасиз. Ўйлаб кўринг.

– Розиман, – деди Тозагул, – кўп ҳам ўйлаб ўтирмай. Чойхона ёнидаги «Мерседес» шаҳар томон елдек учиб кетди.

* * *

«Тошкент – Дубай» рейси билан қатнайдиغان самолёт тунги 3.00 да Дубай аэропортига қўнди. У ерда Розанинг 5 нафар қизини икки нафар башанг кийинган ўзбек йигитлари кутиб олди. «Сизлар Роза опанинг қизлари бўлсангиз керак. Биз қўғирчоқ фирмасиданмиз», дейишди. Йигитлар қизларни шаҳардаги меҳмонхоналардан бирига олиб келишди. Улар лифтда меҳмонхонанинг 22-қаватига кўтарилишди. Тозагул пастга қараганида ердаги одамлар гўё чумолидек кўринди.

– Энди қизлар паспортларингни берасизлар. Эртага хўжайин келиб сизлар билан ўзи суҳбатлашади.

Қизлар индамасдан халиги йигитларга паспортларини беришди. Сўнг қизлар айтилган хоналарга кириб жойлашишди.

Эрталаб бу ернинг хўжайини Басика (фохишаларнинг хўжайини) келиб, қизларни бирма-бир сухбатга чорлади.

* * *

Бир ойдан охиридаки, Хосият холанинг ичига чирок ёкса ёришмайди. Тозагулнинг ганига ишониб, унинг ўғли Шерзодбекни олиб қолганди. Энди ҳар куни чоли Карим бободан эрталаб бир, кечкурун бир сўкиш эшитади. Тозагул кўркур «туман марказига бориб келаман», деб қайтмади. На ўлини бор, на тириги. Ҳеч ким билмайди. Бола ҳар куни онасинини йўлига интизор. Карим бобо қишлоқ оқсоқолларини йиғиб бўлган воқеани айтди. Сўнг оқсоқоллар кенгашиб, Тозагулнинг қайноғаси Хикмат билан акаси Муродга бўлган воқеани айтишди. Улар бу воқеадан беҳабар эканлигини, кайтиб келганда ҳам она-болага ҳовлиларидан жой бермаслигини айтишди. Осмон баланд, ер қаттиқ.

* * *

Кеч кириши билан Хосият холанинг юмуши кўпайгандан ўйнади. Сигир соғади, сўнг ем беради. Кейин сутни пиширди. Ундан сўнг эса кечки овқатни тайёрлайди...

Тозагулнинг бедарак кетганига ҳам бир ойдан ошди.

Бугун ҳам онаси ёдига тушган Шерзодбек қишлоқ четини Кўксов булоғи ёнидаги Катта Қоратоп ёнига жўнади. У ерга бориб, онаси айтиб берган эртақдаги:

Ёрилгин тош, ёрилгин,

Мен онамни кўрайин,

Дийдорига тўяйин, — деган сатрларни қайтарарди. Гўё унинг хаёлида нарилар онасини олиб кетган. **Ой чиққанда**

онаси тошлар орасидан чиқиб келадигандек. Хосият хола ҳамма ишларини тугатиб уйига кирса, не кўз билан кўрсинки, уйда Шерзодбек йўқ эди.

– Шерзодбек, Шерзодбек каердасан? – чақирди Хосият хола. Сўнг жон ҳолатда кўчага отилди. Йўлда хорғин қайтаётган Аҳад подачини кўриб колди. – Хой, Аҳад, Тозагулнинг ўғли Шерзодбекни кўрмадингми? – сўради.

– Кўрдим. Ҳайрон бўлдим. У бир ўзи Кўксув томонга кетаётганди.

Хосият хола жон ҳолатда у томонга югурди. Не кўз билан кўрсинки, Шерзодбек Кўкбулоқ қирғоғидаги Катта Қоратош ёнида ўтирарди.

Кўкда эса хали ой чиқмаган эди.

* * *

Меҳмонхона йўлакчасига чиққан Тозагул атрофдаги аёлларнинг яримяланғоч юрганини кўриб ҳайрон колди. Навбати билан уни ҳам ичкарига, хўжайин аёл Басика олдига суҳбатга чақиринди. Уни суҳбатга олиб кираётган аёл:

– Басиканинг барча гапларига рози бўл. Акс холда, ўзинга ёмон бўлади, – деди.

Салом-алиқдан сўнг Басика гап бошлади.

– Нима иш қилишингизни биласизми?

– Роза она кўғирчоқ фирмасида ишлайсиз. 3–4 минг «кўки»дан тўлайди, деганди.

– Мен сиз учун Роза опангизга 10 минг «кўки»дан берганман. Қачонки, ана шу маблағни тўлаб бўлсангиз,

Ўзингизнинг чўнтагингизга ишлайсиз. Қиладиган ишингиз эркакларни «кабул» қилиш.

– Мени ўлдиришингиз мумкин. Лекин бу жирканч ишни қилмайман, – деди катъий оҳангда Тозагул.

– Мен сени ҳали мулла минган эшакдай қиламан. Сенга ўхшаган асов манжалақиларнинг кўпини кўрганман. Айтганимни қилмасанг Илондарага (мужоҳидлар машқ қиладиган жой) жўнатаман. Наша чеккан мужоҳидлар бир кечада сенга ҳаёт нималигини кўрсатиб қўяди. Ҳали менинг совунимга кир юлмаган экансан, – деди-да кимгадир телефон қилди.

Сўнг ёнидаги тугмани босди. Эшик очилиб, Тозагулни суҳбатга олиб келган рус аёли пайдо бўлди.

– Айт, мана бу манжалақига «тарбиявий соат» ўтсин. Сўнг гаплашамиз, – деди. Меҳмонхона йўлакчасида эркак сифат 3–4 нафар аёл гаплашиб турарди. Ҳалиги рус аёли Розанинг қулоғига аста шивирлади:

– Нотўғри иш қилдинг, – деди.

Аёлларнинг бири Тозагулга орқамиздан юр ишорасини қилди. Тозагул уларнинг ортидан ноилож эргашди. Уни сув тўлдирилган ваннали хонага олиб кирди. Хонага кириши билан барзанги аёллардан бири Тозагулнинг юзига қутилмаганда мушт туширди. Иккинчиси унинг сочидан ушлаб бошини ваннадаги сувга тикди. Учинчи аёл эса Тозагулнинг икки қўлини ушлаб турди. 3–4 марта бу ҳолат такрорлангач, Тозагул хушидан кетди. «Тарбиявий соат» тугаганди. Бирон соатдан сўнг Тозагул ўзига келди. Бутун тапаси зиркираб оғирди. Қоп-қоронғи хонага эшик

тиркишидан ёруғ тушиб турарди. Тозагул эмаклаб эшикнинг ёнига борди-да, амаллаб унга суяниб оёққа турди. Сўнг эшикни кетма-кет муштлади. Кўп ўтмай ҳалиги рус аёли эшикни очди.

Тозагул не кўз билан кўрсинки, меҳмонхона фойесида ўзи билан бирга Тошкентдан келган кизлар сочларини кестириб яримяланғоч холда телевизорда аллақандай беҳаё фильмни кўриб ўтирарди. Ҳалиги рус аёли Тозагулни четдаги хоналарнинг бирига жойлаштирди. Хонада биттагина эски диван, пол артишда иншлатиладиган латталар ва 3-4 эски челақ думалаб ётарди.

Ҳалиги рус аёли Тозагулга ўзини таништирди. Исми Наташа экан. Россиянинг Воронеж вилоятидан эканлигини, у алданиб қолганини, бу ерда тил билмаслигини, Басика паспортини олиб қўйганини, юртига борса қамалиб кетишини айтди.

Тозагулга бу жиной гуруҳ жуда хавфлилигини, унинг ортида катта кучлар борлигини уқтирди.

Тозагул қаерга келиб қолганини энди англаб етди. Телевизорда кўрган алданган аёллар ҳақидаги кинолар кўз олдида намоён бўлди. Ўз тақдири ҳақида ўйлаб ухлаб қолди. Тушига ўғли кирди. Ўғли онасини кишлоқ четидаги Кўксой кирғоғидаги Катта Қоратош ёнида кутиб ўтирган эмиш. У энди боласини бағрига босмоқчи бўлганида эшикнинг тақиллашидан уйғониб кетди.

– Эртага яна Басиканинг суҳбатига кирасан, – деди Наташа. – Энди ундай қилма. Унинг айтганларини қил. Бўлмаса ёмон бўлади.

Тозагул меҳмонхонанинг фойсеси томон юрди. Қизлар уни бу ёққа кел, дея қўллари билан ишора қилиб чақиришди.

– Тозагул нега Басиканинг айтганини қилмаясан? У сенга ёмонлик қилмайди. Фақат «топшириғи»ни бажарсанг бўлди. Ёмон яшамайсан. Бир йилда Тошкентдан уй оласан, – деди ўзини Ситора, дея таништирган 30–35 ёшлардаги аёл. Шу «қасбим» орқали Бухоро шаҳридан 2 та ҳовли сотиб олдим. 4 та дорихонам бор. Энди шаҳарда тўйхона қураямиз.

– Ифлос йўллар билан пул топишингизни эрингиз билладими? – сўради Тозагулнинг асаби бузилиб.

– Эримга қўғирчоқ фирмасида ишлайман, деганман. «Кўки»дан жўнатиб турганингдан сўнг эрингни сен билан иши бўлмай қоларкан. У ҳам жим юради дейсанми? Биронтасини топиб олиб мазза қилиб юргандир, мен юбораётган «кўки»га. Эркакларга ишонч йўқ. Бизлар аёл бошимиз билан нима ишлар қилмаямиз. Илгари бир аёлнинг макри қирқ эшакка юк бўлади, дейишган. Ҳозирги замонда бизларга ўхшаган айрим аёлларнинг макри қирқ вагонга сифмайди. Шу пайтда Ситорани чақириб қолди. Янги «бой» (у ердаги мижозларни шундай дейишади) келди, – деди.

– Сенга маслаҳатим ҳали ёш экансан. Жамолингдан фойдаланиб шароитингни тўғрилаб ол. Уй ол. Автомашина. 4-5 йилдан сўнг сенга 70 ёшли чол ҳам қарамайди, – деди ўзини Лена деб таништирган аёл. – Башаранг шафтоли қоқи бўлиб қолади. Ўзимга келсам, эрим бир заводда ишлайди. Биримиз икки бўлмади. Ҳозир «ишим» яхши.

Тошкентдан 2 та 2 хонали уй олдим. Ижарага қўйганман. Хар бир уйдан ойига 200 «қўки»дан оламан, – деди Лена.

– Эринг бу «ишинг»ни биладими?

– Ресторанда официантман деганман. Қўнғироқлашиб турамин. Қизим 1-синфга боради. Сенга тўғриси айтсам, фохишалик яхши касб. Фақат эринг билан қариндошурувинг билиб қолмаса бас.

– Мени алданди, – деди Тозагул. – Бундай бўлишини билганимда бу юртларга келмаган бўлардим. Бунинг учун ўзим айбдорман.

– Тошкентдан бирга келган қизлар билан гаплашмадингми? Улар ҳам ўз ихтиёри билан «алданган»лар. Дубайда нима иш билан шуғулланишини яхши билган. Улар сенга йўлда айтмадими? Дугоналаринг аллақачон «Бой»ларни қабул қилишни бошлаб юборди. Сен эса...

– Сен ҳақиқий алданган бўлсанг, бу ердаги аёлларнинг 90 фоизи «ихтиёрий» алданганлар. «Агар бирон жойда полицияга қўлга тушиб қолсак, йиғлаймиз. Паспортилни йўқотиб қўйдим. Саёҳатга келган эдим», – деймиз. Қолаверса, Басика бизни жаҳаннамнинг оғзидан ҳам суғуриб олади. Фақат унинг айтганига рози бўлсанг бас. Унинг қўли узун. У билан ўйнашиб бўлмайди.

* * *

Икки-уч ҳафтадан сўнг кутилмаганда бу ердагиларнинг Тозагулга нисбатан муомалалари ижобий томонга ўзгарди. Уни яхши таомлар билан сийлай бошлади. Бугун тушликдан сўнг уни яхшилаб чўмилтиришди. Қошларига

қора қалам тортиб, кўзларига араб сурмаларидан суришди. Меҳмонхонанинг икки кишилик хонасидан жой берди. Хона анвойи гуллар билан безатилиб, тўкин дастурхон тузалди. Лекин Тозагулнинг ичига чироқ ёкса ёришмасди. Фақат ўғли Шерзодбек ва Хосият холани ўйларди. Ўша куни, энди кўзи илинган эдики, хонасининг эшиги очилиб, 40-45 ёшлардаги бир эркак кириб келди. У оппоқ кийинган эди. У кулиб ўз тилида Тозагулга нималардир деди. Тозагул тушунмади. Сўнг у Тозагулни безатилган дастурхонга таклиф килди-да, француз коньягини очиб узатди.

– Сиз ким бўласиз? Хонамдан чикиб кетинг. Ҳозир аёлларни чақираман, – деди қатъий оҳангда Тозагул. Ҳалиги эркак кулиб, ўз тилида яна нималарнидир гапирди. Бироздан сўнг у ечина бошлади. Тозагулнинг олдига 200 АҚШ долларини ташлади. У Тозагул долларни олади деб ўйлади. Бу ердаги аёллар доллар деса жонини беради-да. Тозагул ундай қилмади. Аксинча, доллар устига оёғини қўйиб, уни эзиб ташлади. У чўнтагидан яна 300 АҚШ долларини чиқариб, Тозагулнинг ёнига ташлади. Бу гал ҳам Тозагул иккинчи оёғи билан долларни эзгилади. Тозагулнинг бу иши эркакнинг нафсониятига тегди шекилли, ўз тилида яна нималардир деди-да, сўнг асаби бузилиб Тозагулга яқинлаша бошлади. Тозагул бир қадам олдинга юриди-да, ёстиғи тагидан пичоқ олди. Сўнг унга қараб бақирди. «Йўқол, ифлос», – деди важоҳат билан. Пичоқни кўрган ҳалиги эркак орқага юриб нимадир дея бақирди. Бу манзарани видеокамера орқали кузатиб (хоналарга яширинча камералар қўйилган) турган Басиканинг «қўшма»чилари лишиқни очиб, ҳалиги эркакни олиб чикиб кетди.

– Тозагул кеча қилган ишингни эшитиб хафа бўлдим. Сен билан келган қизлар қушига 200–300 «кўки»дан тонаяпти. Тўғриси айт. Бизнинг «йўл»га юрасанми ёки йўқми? – сўради Басика.

Тозагул индамади.

– Демак, рози эмассан.

– Ўлсам ҳам.

Басика тугмачани босди.

Эшик очилиб Наташа кириб келди.

Басика буюрди: «Тарбиявий «дарс»лар давом эттирилсин.

«Ўқитувчи»лар бу гал «дарс»ни бонқача «ўтинди». Тозагулнинг оғзини «скотч»лаб оёғидан баландга осиб қўйишди. Ҳушидан кетгач, қўл-оёғини ечиб устидан бир челак муздек сув сениб юборишди. Тозагул анча вақтдан сўнг хушига келди.

Ҳадемай Янги йил келади. Шерзодбекнинг биринчи синфга қатнаётганига салкам ярим йил бўлади. Салкам бир йилдан ошибдики, онасидан дарак йўқ. Хосият хола билан Карим бобо ҳам тақдирга тан берди. Тозагул тирик бўлганда ўғли учун кишлоққа қайтарди дейишди. Бирок...

Шерзодбек бугун ҳам онасига хат ёзди. Ўйлайди. Кўкбулоқ ёнидаги Катта Қоратош ёриғига ташласам, тунда чўмилишга келган парилар хатимни онамга олиб бориб берса.

«Ойижон, мактабга борганимга ҳам олти ой бўлди. Ёзишни, ўқишни билиб олдим. Ҳатто, мадҳиямизни тугилмай айта оладиган бўлдим. Сиз нега мени ташлаб кетдингиз? Ёки сизни сув парилар олиб кетдимиз? Кеча кечқурун ҳам Кўкбулоқдаги Катта Қоратош ёнига бордим. Сиз айтиб берадиган эртақдаги:

Ёрилгин тош, ёрилгин,

Мен онамни кўрайин,

Дийдорига тўяйин,

деган сўзларни айтдим. Сизнинг эртагингиздаги ўша бола онасини соғинса, онаси парилар билан тошнинг орасидан чиқади, дегандингиз-ку. Мен ҳар куни эртақнинг шеърини сатрларини айтаман. Лекин тош ёрилмади. Сиз чиқмадингиз. Нега? Сиз ҳам ёмон одамлардан хафа бўлдингизми? Ёки у ердаги ёмон одамлар сизни қўйиб юбормаяптими. Ойижон, жон ойижон. Сизни жуда соғиндим. Тошларни ёриб бир марта чиқа қолсангиз нима бўлади?

Ўғлингиз Шерзодбек».

* * *

Тозагул Басиканинг измига бўйсунмади. У энди меҳмонхонадаги энг қора ишларни бажарадиган бўлди. Фоҳишаларнинг ички кийимини, хожатхоналарни ва хоналарнинг полини артадиган бўлди. Бу ишларни у ялангоёқда, яримьяланғоч ҳолда бажарарди. Акс ҳолда, у қочиб кетиши мумкин.

Тозагул бу ердаги иккита муҳитни кўриб хайрон қолди. Аёлларнинг кўпчилиги яримянғоч ҳолда юрса, баъзилари бошдан-оёқ қора «кийим»га ўралиб юрарди. Хиҷобда.

Бир куни Басика кутилмаганда йиғилишга чақирди. Йиғилишда нимагадир соқол кўйган, қора кўзойнак таққан кишилар ҳам найдо бўлди.

– Аёл ўттиз ёшга кирса ўтин бўлади. Уни оқ қоғозга ўраб итга берсанг, ит ҳам ҳидламайди. Шундай экан, 30 ёшдан ошган аёллардан яна бошқа мақсадларда фойдаланишимиз керак. Ҳар доим бу «иш»ларни қилганмиз. Тўғриси айтадиган бўлсам, аёлларни жиҳодга тайёрлашимиз лозим. Хорижлик ҳамкорларимиз катта маблағ таклиф қиляпти.

– Ўтган йил бу ишни қилганмиз. «Кўки»дан яхшигина беришган, – деди Басика. Сўнг йиғилганларга аллақандай китоб ва дисклар беришди. – Асосий «дарс»лик шу бўлади. «Сен фоҳишалик қилиб гуноҳга ботдинг, жаннатга киришни истасанг ўзингни жиҳод қилишинг керак, жаннатга тушасан», деган гапларни ҳар куни уларнинг миясига қуйиш керак. Компьютерларни жиҳодчиларнинг сайтига улаб қўйинглар. Фойдалансин. «Ўқитувчи»лар мана бу китоблардан сабоқ беради. Бизнинг вазифамиз аёлларни ғоявий жиҳатдан тайёрлаш, автоматда отиш ва ўзини қандай портлатишларни илондарадагиларнинг ўзлари ўргатади.

– Жиҳодга тайёрланаётган аёлнинг ҳар бирига 5 минг АҚШ долларидан бериш керак. Уйларига жўнатишсин. Улар уйидагилари билан гаплашаётганда «маошимни жўнатаяпман. Кўбирчоқ ишлаб чиқараётган фирмаимиз бошқа

жойга кўчаяпти. Кейин кўнғироқ қиламан», деса бўлди. Орғиқча бир сўз демасин. Ҳамма жойда қадамимизни пойлаб юрганлар бор, – деди ёрдамчиларидан бирига.

Йиғилиш тугади.

Кўп ўтмай Басиканинг хонасига ҳижобдаги беш нафар аёл кириб келди. Улар: «Биз жиҳодга тайёрмиз, қачон кетамиз», – дейишди.

Бу аёллар аллақачон «зомби»га айланиб бўлган 30 ёшдан ошиб, бозори касод бўлган қари фоҳишалар – қора қузғунлар эди.

– Асалларим, уйингизга мана бунини жўнатишлар, – дея Басика тортмасидан икки пачка «кўки»дан чиқариб ташлади. – Тенг тақсимлайсизлар. Фақат бу кийимда шаҳарга чиқманглар. Дам олиб, кино кўриб хоналарингда мазза қилиб ётаверинглар. Қачон, ким қаерга кетишини ўзим айтман. У томонлардан вакиллар келса, бирга кетасизлар, – деди-да уларни эшиккача кузатиб қўйди.

Тозагул бу сўзларни Басиканинг махсус хожатхонасини тозалашганда эшитиб қолди. Басика ташқарига чиққанда орқа эшикдан меҳмонхона фойесига чиқиб олди. Ҳеч ким сезмади. Тозагул қишлоғида сигир соғиб, нон ёпиб юрган кезларини эслади. Ўғли ёдига тушди. Хўрлиги келиб йишелаб юборди.

– Йиғлама. Инсон тақдирига ёзилганини кўрар экан. Кимлардир бу ерга пул бериб, пул ишлаш учун келаркан. Кимларнидир кимлар алдаб олиб келишаркан. Мени ҳам алдаб олиб келишган. Катта пул ваъда қилишган. Тўрт овсин бир ховлида яшардик. Ҳовлимизда ҳар куни жанжал

бўларди, – деди йигирма уч-йигирма тўрт ёшлардаги аёл. Қайнотам билан қайнонам «уй топиб чиқиб кетинглар», дерди. Уй олишга пул қайда дейсиз. Тошкентда бир хонали уй фалон доллар турса. Эрим погироп, мен махалламиздаги нон цехида ишлардим. Бир куни бир аёл келиб, «Ким чет элда ишлашни хоҳласа олиб кетамиз. Ойига 3–4 минг АҚШ доллари. Кўғирчоқ фирмасида ишлайди. Бир йилда уй олишингиз мумкин», – деди. Ишониб келгандим. Ит азоби-ни едим. Хўрланди. Ўлмаё қолиш учун жирканч ишларни қилдим. Бир нафар қизимни онамга қолдириб келгандим. Қизим ҳар куни тушимга киради. Бу ерда бизни жиҳодга тайёрланди. Ҳар хил киноларни кўрсатиб, диний сабоқ беришди. Уларнинг гапига ишонган аёллар ўзларини ўзлари портлатиб юборишга рози бўлишди. Бир куни тунда бизни бу ердан бир жойларга олиб кетишди. Машинада, вертолётда, отда юрдик. Аввалига бизнинг кўзимизни боғлаб бир тоғли қишлоққа олиб боришди. Сўнг у ердан от миндириб баланд тоққа, жангарилар яшайдиган дарага олиб кетишди. У жойларга фақат отда ва вертолётда бориш мумкин. Сўнг бизни Амир Тўраҳоннинг олдига олиб киришди. У, энг аввало, мени никоҳига олиб уч кун хотин қилди. Сўнг хизматкорларнинг бирига «совға» қилиб юборди. Қолган беш нафар аёлни ҳам шундай қилишди. Бизга ҳар куни автоматдан қандай отишни, ўзимизни қандай қилиб одамлар орасида портлатиб юборишимизни ўргатарди. У ерда алданганлари ҳам кўн эди. Лекин айрим аёллар манқуртга айланиб бўлганди. Улар оиласини унутган. Фақат тезроқ ўзини портлатиб, жаннатга кириш иштиёқи билан ёнади.

Кеч кириши билан бузукчиликлар бошланарди. Ҳатто аёлларга мажбурлаб наша чектирилар эди. Сўнг эса... Мен билан бирга борган 5 нафар аёлни бир давлатнинг тўнолонларига ташлашди. Биз у ерда намоийшчилар орасида ўзимизни портлатишимиз керак эди. Не кўз билан кўрайки, у ерда қўшнимиз Рустамни кўриб қолдим. Айтишича, у компьютерда мужоҳидларнинг сайтига кириб уларга боғланиб қолган, улар хат ёзиб ўзларига оғдириб олибди. Яширин йўллар билан у ерга бориб қолибди. «Уйга қайт», десам индамади. Алданиб қолгани учун роса йиғлади. Мени олиб борган одамларга Рустам қатта маблағ бериб, мени орқага қайтариб юборди. Мен ўзим билан борган аёлларни ўша ердаги тўнолонда йўқотиб қўйдим. – Қандай бўлмасин қочиб бўлса-да, Дубайдаги Ўзбекистон элчихонасига бор. Бор ҳақиқатни айт. Юрт кечиради, – деди қўшним Рустам. Ифлослар мени элчихонага эмас, улар яна Басикага «кўки»га сотиб кетишди. Бу ердан эса чиқишнинг иложи йўқ. Юртга борсак бизни кечирিশармикми?

* * *

Ярим тунда Тозагул ётган хонанинг эшиги тақиллади. «Мана бу кийимларни тез кийиб ол, юртингга қайтаркансан», – деди эшикни очган аёл. Қўлидаги аёллар киядиган ҳижоб кийимларни бериб, сўнг ўша аёл уни меҳмонхонанинг биринчи қаватигача кузатиб қўйди. Меҳмонхона ҳовлисида кўзойнак таққан 4–5 нафар эркак бир гуруҳ аёллар билан турарди. Аёлларнинг барчаси ҳижобда эди. Қора кўзойнак таққан йигитларнинг бири Тозагулни кўргач:

– Машинага чиқинглар, – дея буйруқ берди.

Тозагулни ҳалиги аёлнинг «юртингга кетаркансан», деган сўзи хаёлини олиб қўйганди. Ўйлади, нахотки, барча чеккан азоблари ортда қолган бўлса.

У хали ўзини қандай азоблар қутаётганини билмайди.

Ҳамма меҳмонхона ташқарисида турган иккита «Жип»га ўтиришди. Автомашина ичкарасидан ташқари аниқ-гиник кўришарди. Ташқаридаги одам эса ичкаридагиларни кўрмасди. Автомашиналарнинг ойналари қорайтирилгандида.

Тунги Дубай ниҳоятда гўзал эди. Минг хил чироқлар пурида шаҳар ўзгача тароват кашф этганди. Вақт ярим тун бўлишига қарамай, кўчалар қундузгидек чароғон ва гавжум эди. Гўё шаҳар уйғоқ.

Тозагул машинадагиларга зимдан разм солди. Аёлларнинг ҳаммаси қора ҳижобга ўралган эди. Автомашина бошқараётган ҳайдовчи қора кўзойнак таккан, унинг кийимлари ҳам қопқора эди.

Чамаси 2–3 соатдан сўнг тонг отди.

Гўё қуёш барханлар орасидан бош кўтараётгандек эди.

Кўп ўтмай автомашиналар катта қумликнинг ўртасидаги катта йўлга чиқиб олди. Қуёш аста-секин атрофга олов пуркай бошлади. Машинанинг ичкараси салқин эди. Саратон жазирамасида автомашина совуткичлари жонга хузур бағишларди.

Тушликка яқин автомашиналар йўл четидаги ёпилли қуйиш шохобчасига ёндош емакхона ёнида тўхтади. Аёлларни битта хонага олиб киришди. Эркаклар бошқа хона-

да тамадди қилишди. Кўп ўтмай, осмонда битта вертолёт пайдо бўлди. У емакхона ёнига келиб қўнди. Эркаклардан бири аёлларни эргаштириб вертолётга чиқарди. Ким қаерга, нега кетаётганини ҳеч ким билмасди. Тозагул ҳам уларга бу саволни беришга журъат этолмасди. Тозагулнинг хаёлига уч кун олдин гаплашган аёлнинг «вертолётда бир жойга олиб борди. Сўнг кўзимизни боғлаб тоққа олиб чиқди», деган гаплари ёдига тушди. Тозагулнинг хаёлига Басиканинг ёнига кириб «Биз жиҳодга тайёрмиз», деган аёллар келди. Булар ўшалармасмикин. Дахшатга тушди. «Сен менинг изимга юрмадинг. Сени Илоҳдарадаги наша чеккан мужоҳидларнинг ёнига юбораман. Уларнинг қўйнида эркак кўргандек бўласан», деган гаплари ёдига тушди.

Ифлос Басика бошимга қандай қушларни солдинг пичирлади Тозагул. У энди қаерга кетаётганини англай бошлади. Бироқ... Инсон тақдирида ёзилганини кўради, дегани шу бўлса керакда.

Вертолёт чамаси бир соатлардан сўнг ҳайбатли тоғлар ёнидаги кичкинагина текисликка қўнди. Тоғнинг ёнгинасида икки-учта тошдан қурилган уйчалар, унинг ёнида 8–10 бош отлар боғлоқлик турарди. Кўп ўтмай тош уйлардан елкаларига автомат ташлаган, оқ қўйлак, оқ иштон кийган ўн нафардан ортиқ эркаклар чиқиб келди. Улар вертолётдагилар билан нималарнидир гаплашишди. Кўп ўтмай вертолёт осмонга кўтарилди.

Автомат кўтарган йигитлар аёлларни ўзлари яшаётган тошдан қурилган уйлар томон бошлашди. Уйларнинг олди томонида «меҳмон»лар учун махсус дастурхон тайёрлаб

қўйилганди. Гўё ресторан. Минг бир хил таом. Дастурхонда африка бананидан бахмал олмасигача бор эди. Битта қозонда гўшт қайнарди. Унинг устига арча шохлари ташлаб қўйилган. Тондан ясалган қўралардаги кабоблар устига тоғ ялпизи билан кийик ўтидан ташланган.

Тўда боши аёлларга ўз тилида нималардир деди. Ёши катгароқ аёл унинг ганини аёлларга тушунтирди. У аёл «Бемалол хижобларни ечиб ўтиравеинглар. Ҳаммамиз битта одаммиз. Яна бир нарсани айтиб қўймоқчиман. Кимки бу ердан қочинга ҳаракат қилса, унга раҳм қилинмайди. Қолаверса, тоғларда емак қидириб юрган бўрилар тирик жонни омон қўймайди, деяпти», – деди. Бу хотин аёллар гуруҳининг бошлиғи Ҳаё эди. У Басиканинг ишончли одами. У мураккаб хислатли, қаҳри қаттиқ аёл эди. Меҳмонхонадаги лақаби «эчки». Кўнгина аёллар жиҳод дея ўлади, у эса омон қолади.

Кўп ўтмай, аёллар хижобларини ечиб ташлашди. Очликдан силласи қуриган аёллар оч бўридек ўзларини овқатга ташлашди. Кўкнори қўшиб пиширилган овқатлар барчани сархуш қилиб қўйганди. Кўп ўтмай тўда бошлиғи қора соқолли одам ёнидаги аёлнинг қўлидан ушлаб ўзига тортиди. Бироздан сўнг бошқа «мезбон»лар ҳам ёнларидаги аёлларни сой бўйидаги хилват жойларга етакланди. «Мезбон»ларга қаршилиқ кўрсатишнинг фойдаси йўқлигини «меҳмон»лар яхши билишади. Чунки, уларда қурол бор. Бу ерларда қуш ўлдириш билан одам ўлдиришнинг фарқи йўқ.

Ёши каттароқ қария 2–3 нафар одами билан қолган «меҳмон»ларнинг ёнида қолди. Уларнинг орасида Тозагул ҳам бор эди. Барча сархуш эди. Бироқ шундай бўлса-да, «мезбон»лар қўлларидаги автоматларга хушёр эди. Қария ўз тилида Тозагулга нимадир деди. Тозагул тушунмадим, деди қўли билан ишора қилиб. Қария индамади.

Қочишга уринган «меҳмон»ларга меҳр кўрсатилмаслиги аниқ эди. Тошширик шундай бўлган. Чамаси орадан бир соатлар ўтгач, «меҳмон»лар «мезбон»лар билан «иш»ларини биттириб сойбўйи томондан келишарди. Ярим тун бўлишига қарамай оқшом ёруғ эди. Кўкдаги тўлин ой ёдуси атрофни чароғон қилиб турганди.

Қизиғи, тош уйларнинг ичкарасида компьютер ва телевизорлар ишлаб турарди. Улар уйнинг бурчагидаги тўртта аккумуляторга улаб қўйилганди.

Гўё ҳеч нарса бўлмагандек, барча яна дастурхон атрофига йиғилди. Аёллар яна ҳижобга ўранишди. Кўп ўтмай, эркаклар автоматларини чинордаги қозикларга илиб, намоз ўқинишга киришди. Қария автоматлар илинган дарахтнинг ёнида қуролларга қоровуллик қилиб турди.

Тўдабоши Ҳаёни чақирди. Сўнг ўз тилида нимадир деди.

Ҳаё аёлларнинг ёнига келиб: «ҳаммамиз намоз ўқиролганимиз. Хўжайин шундай деяпти», – деди.

– Ҳозиргина бегона аёллар билан зино қилиб, энди бизга намоз ўқитмоқчимиз? – деди Тозагул асаби бузилиб.

– Олдин улар ҳар биримизни никоҳига олиши керак. Сўнг билганларини қилсин эди. Уларнинг бу ишлари мусулмончиликка зид, – деди аёллардан яна бири.

Аёлларнинг норозилигини сезган қария кутилмаганда дарахт тепасига қараб автоматнинг тепкисини босди. Ерга уч-тўрт қушнинг ўлиги тапиллаб тушди. Сўнг у Хаёни ёнига чақирди.

– Буйруғимизга бўйсунмаган аёлнинг бошига ана шу қушларнинг куни тушини мумкин, – деди-да ўлиб ётган қушларнинг бирини аёллар томонга қараб тегиб юборди. Кўп ўтмай аёллар ҳам намоз ўқишга киришди.

* * *

Тонгга яқин отлар эгарланди. Хар бир отга биттадан аёл миндирилди. Сўнг аёлларнинг кўзларини боғлашди. Улар от устидан йиқилиб кетмаслиги учун арқон билан эгарга маҳкам боғлаб қўйилди. Аёлларнинг биронтаси уларнинг бу ишларига қаршилиқ қилишмади. Кўп ўтмай, қора от минган қария тоғли сўқмоқ томон йўл бошлади. Қолган отликлар унинг ортидан аста-секин юриб, тоғ йўлидан юқорига кўтарила бошлашди. Отлар бу тоғ йўлларидан юравериб ўрганиб қолган шекилли бир-бирининг орқасидан юра бошлади. Улар шу зайлда тўрт-беш соат юришгач, тоғнинг энг юқори жойига кўтарилишди. Сўнг пастга қараб юришди. Кейин катта текисликка дуч келишди. Отлар тўхтатилди. Аёлларни отлар устидан ечиб олишди. Сўнг аёлларнинг кўзларини ечишди.

Ям-яшил дарада лойдан қурилган уйлар кўплаб палаткалар ёнида елкаларига автомат ташлаб олган эркаклар ва аёллар машқ бажаришарди.

Тозагул каерга келиб қолганини англаб етди. Бу ер Басика айтган Илондара эди. Террористларни тайёрлайдиган лагерь.

Қария аёлларни лойдан курилган уй томон бошлаб борди. Кўн ўтмай уйдан бир хижобли аёл чиқиб келди. Аёлларни бирма-бир санаб уйга олиб кирди. Қария ҳалиги аёлга Ҳаёни таништирди. У бироздан сўнг аёлларга нима-лардир деди. Ҳаё таржима қилди.

«Сизлар улуг ишга бел боғлаган мусулмон аёлсизлар! Жиход ҳар бир мусулмон аёл учун муқаддас вазифадир. Уни бажариш бахт. Аллоҳнинг олдига ёруғ юз билан борасизлар. Сизлар жаннатга киргувчи аёлларсиз. Сизларнинг йўлларингиз ҳақ йўл. Аллоҳу акбар».

– Бугун дам оламиз. Эртага эса автоматда қандай отишин ва ўзимизни қандай портлатиб юборишни ўрганамиз. Бир сўз билан айтганда, ҳақ йўлига ўзимизни бағишлаймиз. Меҳмонхонада берилган китобларни қайта-қайта ўқинг. Кечкурун янги дисклар беришади. Ҳаммамиз биргаликда кўрамыз, – деди Ҳаё.

Ҳалиги шу ерлик аёл яна қайтиб келди.

– Ҳаё уч кундан сўнг Амир Тўраҳон генерал аёлларни кўргани келади. Очиқ юз билан кутиб олишсин, – деди.

Амир Тўраҳон Илондарада жангарилар тайёрлаб берадиган лагерьнинг бошлиғи. Шу ерда туриб террористларни тайёрлайди. Айрим давлатлардаги гумашталари уни узлуксиз катта маблағ билан таъминлаб туради. У ана шу маблағнинг швазига террористларни тайёрлаб беради. Бундан ташқари, бу ерларда ўнлаб гектар ерга кўкнори эктиради. Героин тай-

ёрлайдиган заводи ҳам бор. У ҳеч қачон ўзи ишлаб чиққан «маҳсулот»ни татиб кўрмаган. Шу боис ёши олтмишдан ошган бўлса-да, соғлом ва бақувват. Гўзал аёллар унинг жони дили. Шунинг учун янги «атиргул»лар ичидан ўзига мосини топиш дардида бу «хужра»га тапширф буюрмоқчи.

Янги келган «меҳмон»ларни шу ерлик ишончли жангарилар кўриқлайдиган бўлди. Жангарилар аёлларга кун бўйи автоматда отишни, кўл жангини ва ўзини ўзи қандай портлатишни ўргатади. Кечга яқин аёлларга дам берилади. Эркаклар билан гаплашиш ҳуқуқи фақат Ҳаёга берилган. Бошқа аёлларнинг эркаклар билан гаплашиши тақиқланган.

Ўша куни кечкурун Амир Тўраҳон Ҳаёни никоҳига олди. Орадан уч кун ўтгач, Ҳаё аёллар яшаётган уйга яна қайтиб келди. Кўпни кўрган бу аёлнинг ёши бироз ўтган бўлса-да, ёшликдаги гўзаллиги унинг чехрасини тарк этмаганди. Лўппи юзи, чакмоқ кўзлари ёниб турарди.

Амир учинчи тун унга бриллиант кўзли тилла узук совға қилди. Сўнг Ҳаё «ўлгунча Амирга хизмат қиламан», деб қасам ичди.

* * *

Тун ярмидан оққан бўлса-да, Тозагулнинг уйқиси келмади. Уйнинг бурчагида ётган Ҳаё жойидан турди. Аста эшикни очиб ташқарига чиқди. Тозагулнинг уйқоқлигини билиб қолгач, кўли билан «жим» ишорасини қилди. Бошқалар билиб қолса иши яхши бўлмаслигини биларди. У тонгга яқин қайтиб келди. Эрталаб Тозагулнинг ёнига келиб:

– Тозагул, қоровул йигит билан танишдим. Келишган йигит экан. Алдандим дейди у ҳам. Исми Нусрат экан. Эртага ҳам тунда бизни қўриқлар экан. Хоҳласанг ўша йигит билан учраштириб қўяман. Тозагул рози бўлди. Нусрат сўзини эшитган Тозагулнинг юраги ҳапкириб кетди. Хаёлига укаси келди. Нахотки, ўша йигит укам бўлса... у ҳам неча йилларки бедарак. Балки у ҳам алданиб, бу ерларга келиб қолдимикин. Телевизорда бундай алданган йигитларни кўп кўрсатади-ку. Ҳеч ким бу ерларга ўз оёғи билан келмаса керак. Хаёлига келган фикрдан ўзи кўркиб кетди. Ҳамқишлоқлари укасини «Чорсу» бозорида арава тортади дейишганди-ку. Эртаси куни гўё Тозагулга қуёшнинг ботиши чўзилгандан-чўзилди. Хаёлига келган фикрдан ўзи кўрка бошлади. «Эй худо, ана шу йигит укам Нусрат бўлмасинда».

Кун бўйи машқлардан чарчаган аёллар одатдагидан эрта уйкуга кетишди. Хонада фақат Хаё билан Тозагул уйғоқ эди. Хаё ташқарига чиқди. Кўп ўтмай, секин эшикни очиб Тозагулга ташқарига «чиқ» ишорасини қилди. Уйдан беш ўн кадам наридаги дарахт тагида автомат ушлаган йигит турарди. Хаё йигитга қўли билан уйнинг орқа томонига ўт ишорасини қилди. Тун бўлса-да, ойнинг ёруғида одам одамни таниса бўларди. Ҳалиги йигит уйнинг орқа томонига ўтди. Симёғочга ўрнатилган лампочка хирагина нур сочиб турарди. Тозагул ўйлади. Бу Нусрат эмас. Бақувват, сокол қўйган бу йигитни таниб бўлмасди. Йигитнинг устидаги кийим қоп-қора эди. Бошида спортчилар киядиган қора қалпоқ. Улар бир-бирига қараб юришди. Тозагул йи-

гитни танимади. Йигит бир қадам олдинга юрди-да, «Опа-жон», дея Тозагулни бағрига босди. Тозагул ҳайкалдек қотиб қолди. Бироздан сўнг ўзига келди. Бу Нусрат эканини унинг овозидан таниди. Иккови ҳам бир-бирини бағрига босганча йиғларди.

Улар фақат қишлоғини, қариндош-уруғларини эслапти.

– Нусрат жойингга бор. Сен Тозагул уйга кир. Бу ердагилар билиб қолишса ҳеч биримизни омон қўйишмайди, – деди Ҳаё.

Орадан икки кун ўтгач, Тозагул тунда укаси Нусрат билан яна учрапти.

– Опа, бу ерлардан қочиб кетиб бўлмайди. Даранинг ҳамма жойи миналаштирилган. Қайси сўкмоқ қасрга олиб боришини кўнчилик билмайди. Ҳар ҳафтанинг якшанба куни тунда битта вертолёт озиқ-овқат, қурол-яроғ, ўқ-дори олиб келади, – деди Нусрат.

Тозагул индамади.

– Опа, тоғни кўраяпсизми? Қорли тоғлардан тушаётган сувлар Амударёга қўшилади. Дарёнинг у томони Ўзбекистон. У ерларда бахтли одамлар яшайди. Бу ерларда эса ҳаёт бошқача.

Тозагул Нусратга тутун чиқаётган лойдан қурилган каттагина бинони кўрсатиб:

– Анави бино заводми? – сўради, қувурларидан тутун чиқаётган бинони кўрсатиб.

– Ҳа, завод.

– У ерда фақат героин ишлаб чиқарилади. Биласизми, дунёда сотиладиган гиёҳванд моддаларнинг катта қисми шу ерларда тайёрланади.

– Ха, газетада ўқиганман.

– Опа, мана бу қорли тоғни кўраяпсизми? – деди Нусрат ой шуъласи тушиб турган тоғни кўрсатиб.

– Кўраянман. Ҳадемай у ерларга ҳам баҳор қайтади. У ерлар бизнинг юртимиз.

– Ха. Кеч бўлса-да барибир баҳор қайтади.

– Қиш совуғи қанча қаҳрли бўлмасин баҳор уни эгади. Баҳор ҳеч қачон қор қўйнида ухламайди. Баҳор қайтади. Одам ҳам баҳор каби ўз ҳақи учун, ўз бахти учун курашади.

– Нусрат, нимани орзу қиласан?

– Ўз қишлоғимда ўлишни, одамлар мени оқ қафанга ўраб кўмишини истайман. Бироздан сўнг яна гап бошлади. Бадбўй хидни сезаяпсизми?

– Ха, жуда ёмон хид экан.

– Баланд тепаликни кўраяпсизми? Унинг орқасида чуқур жарлик бор. Қимки Амирнинг измига бўйсунмаса, ўша ерга олиб бориб отиб ташлайди. Одамларнинг мурда-ларини тунда бўрилар, қундуз қарғалар ейишади.

– Нусрат, сен ўлимни ўйлама. Аллоҳ насиб қилса, Кўктовга борамиз. Кўксуннинг сувидан тўйиб-тўйиб ичамиз. Сен уйланасан. Болаларингни етаклаб Кўкбулоққа олиб борасан.

Бир ниятим бор, опа. Кўктовдан икки-уч чақирим наридаги Катта қирнинг ёнида баланд жой бор. У ердан қишлоқ кўриниб туради. Унинг ёнида Кўрбулоқ бор. Булоқнинг кўзи ёпилиб қолган. Ўлмай қишлоққа борсам

унинг кўзини очаман. Ана шу ерда боғ яратаман. Сўнг Рустам муаллимнинг қизи Раънога уйланаман.

– Ниятинга ет.

* * *

– Эртага генерал Амир Тўрахон бизни кўргани келаркан. Ҳамма чиройли бўлиб, қошларига қалам, кўзларига сурма суртиб, хўжайинни яхши кайфиятда кутиб олиши керак, – деди Ҳаё аёлларга.

Тонгда аёллар яшайдиган уйга Амир генерал келди. Аёлларни кўрди.

– Сизлар динимиз равнақиға ҳисса кўшаётган аёлларсиз. Сиз билан мусулмон олами фахрланади. Бир нафар кофирни ўлдирган аёл жаннати бўлади. Аллоҳ насиб қилса, Сизлар жаннатга кирасизлар. Жаннати аёл бўласизлар. Бунинг учун ўзларингизни жиҳод қилишингиз керак. Аллоҳ сизларга ёр бўлсин, – деди.

Генерал Тозагулнинг ёнига келиб тўхтади.

– Исмингни айт-чи, қизалоғим, – деди.

– Тозагул.

Ҳаёдан Тозагул исмининг маъносини сўради. Сўнг унга қараб кулиб қўйди. Генерал чиқиб кетаётиб, Ҳаёнинг қуловига нимадир дея шивирлади. – Яна уч кундан сўнг Тозагулни ўз никоҳимга оламан, – деганди генерал. Атрофдагилар эса ҳеч нарса илғамади.

Ҳаё бўлган воқеани ўша тундаёқ Нусратга айтди. Генерал олиб келинган аёлларнинг чиройлисини олдин ўз никоҳига олиб, бир ҳафтадан сўнг, энг содиқ гумашталари-

га никоҳлаб берарди. Нусрат ўзи билан бу ерларга адашиб келиб қолган қўшни қишлоқлик «Қобил автомат»га бўлган воқеани айтиб берди. Сўнг агар опасига генерал тегинадиган бўлса, уни ўзи отиб ташлашни айтди. Лагерда Қобилни «Қобил автомат» дейишади. У лагердаги мужоҳидларга ҳар куни эрталаб автомат ва ўқдори тарқатарди.

Кечга яқин «Қобил автомат» Нусратни генералнинг ёнига олиб кирди. – Яқинда бу ерга келган аёллар орасида менинг опам бор экан. Уни сиз ўз никоҳингизга олмоқчи экансиз. Бу ишни қилмаслигингизни илтимос қиламан. Сизга садоқат билан хизмат қиляпман-ку.

– Сени яхши биламан. Мард йигитсан, – деди генерал унга қараб. Шу кунгача менга хиёнат қилмадинг. Илтимосинг эса ерда қолмайди. Менинг ҳам сенга илтимосим бор. Яна уч кундан сўнг тунда қора вертолёт келади. Ўн нафар аёлни олиб айтилган манзилга учасан. Сени одамларимиз саҳрода кутиб олади. Бир ҳафтадан сўнг катта шаҳарларнинг бирида кундуз соат 10.00 да намойиш бошланади. Ана шу намойишда ўн нафар аёл оломон орасига кириб ўзларини портлатиб юбориши керак. Бу операцияга сен бошчилик қиласан. У ерда сенга ёрдам берадиган одамлар бор. Сизларни кутиб олади. Меҳмонхонага жойлайди. Ёйиш-ичишдан ва бошқа масалалардан муаммо бўлмайди. Операция кўнгилдагидек бўлса, сенга катта мукофот бор. Сизнингни йўлини топиб Ўзбекистонга жўнатиб юбораман. Шартномага розимисан. Сен шу ерда қоласан. Юртингга борсанг сени отиб ташлашади – Ватан хоини деб.

– Шартингизга розиман.

– Унда қасам ич.

– Қасам ичаманки, Сизга хиёнат қилмайман.

Генералнинг қабулидан чиққан Нусрат бўлган воқеани «Қобил автомат»га айтиб берди.

– Бу ҳаёт жонга тегди. Мен ҳам сен билан кетаман. Борган жойимиздан юртга қайтишга ҳаракат қиламиз. Ўлигимиз қарғаларга ем бўлгунча, ўз юртимизда қамокда ўлганимиз яхши. Кеча тунда «жиҳодга бормаймиз. Бегуноҳ одамларни ўлдирмаймиз» деган беш нафар аёл билан уч нафар эркакни тепалик ортига олиб бориб отиб ташланди, – деди «Қобил автомат».

– Тунда ўқ овозини эшитдим. Биргаликда ҳаракат қилсак, албатта, юртга қайтамиз, – деди Нусрат.

– Террорчи гуруҳларнинг ҳаммасини долларга сотиб олса бўлади. Уларнинг ватани йўқ. Эътиқоди ҳам, ватани ҳам «кўки». Фақат бунинг учун бизга катта маблағ керак. Доллар осмондан тушмайди. Уни қўлга киритиш учун ё ўлим, ё ҳаёт деб ишга киришиш керак. Мана бу Америкада ишлаб чиқилган тўппонча, – деди «Қобил автомат». – Отганинга овоз чикмайди. Ўн иккита ўқи бор. Вертолёт келишидан бир соат олдин газнахонага борасан. Мен ҳам бир пайтлар ўша газнахона постида турганман. Ҳозир у ерда икки нафар қуролланган қоровул туради. Биринчи эшикни ҳабаш йигит кўриқлайди. Газнахонанинг калитини бўйнида тақиб юради. Генералнинг ишончли одами. Биринчи уни «тинчитасан». Калитни олиб ичкарига кирасан. Иккинчи эшикнинг ёнида яна бир йигит туради. Унга «Амир генерал юборди», – дейсан. У сендан парол сўрайди. Сен мана бу

олтин тангани кўрсатасан. Олтин тангада генералнинг су-
рати туширилган. У тангани кўраётганда юрагидан отасан.
Кейин калит билан темир эшикни очасан. Сўнг шошмасдан
темир эшикнинг ёнидаги узун темирни олиб сумкаларнинг
олиқ каттасини ташқарига тортиб чиқасан. Ёнингда гугурт
бўлсин. Ичкарига кира кўрма. Чунки ҳар бир сумканинг
устидан иккитадан кўз ойнакли заҳарли илон ётган бўлади.
Ўхтиёт бўлишинг керак. Акс ҳолда...

– Ганинг эртакка ўхшайди-я, – деди кулиб Нусрат.

– Бу ердаги ҳаётнинг ўзи эртак-ку.

Нусрат «Қобил автомат» айтган ишларни вертолёт ке-
лишидан ярим соат олдин уддалади. Тун ярмида қора вер-
толёт осмонда пайдо бўлди. Ерга қўниши биланок «Қобил
автомат» аёлларни вертолётга чиқарди. Уларнинг орасида
Тозагул ҳам бор эди. Кўп ўтмай Нусрат бир елкасида зил-
ламбил сумка, иккинчи елкасида автомат билан вертолётнинг
орка ўриндиғига жойлашиб олди.

Халеганда вертолёт ердан кўтарилавермади. Нусратни
жа ваҳима боса бошлади. Агар Амирнинг одамлари унинг
ҳозирги ишини билиб қолса уни ҳам, опасини ҳам тирик
кўймаслиги аниқ. У сумкани очди-да, икки пачка долларни
олиб учувчиларга берди.

– Амирнинг сизларга совғаси, фақат тезроқ учушимиз
керак. У ерда одамларимиз кутиб турибди, – деди.

Кўп ўтмай, вертолёт ердан кўтарилди.

Чамаси бир ярим икки соатлардан сўнг вертолёт саҳронинг
ўртасига келиб қўнди. Тонг отаётган бўлса-да, ташқарида
ишнинг тафти қайтмаган. Кун бўйи қуёш жазирамасида

қизиган қум барханлари тандирдек қизиб ётибди. Нафас олиш жуда оғир. Вертолётнинг эшиги очилиб, унинг ичидаги одамлар туша бошлади. Юз-юз эллик метрлар нарида тўртта «Жип» автомашинаси турарди. Уларнинг ёнида тўрт нафар автомат ушлаган йигитлар «меҳмон»ларни кутиб олди.

Кўп ўтмай вертолёт осмонга кўтарилди.

– Биз Амир генералнинг одамларимиз. Айтилган аёлларни олиб келдик, – деди «Қобил автомат».

– Аёлларга айт, машиналарга чиқсин. Шусиз ҳам сизларни анча кутдик. Ҳали кўп юришимиз керак, – деди соқолли йигит.

– Ҳаё ёнимга кел. Мен айтган сўзларни бошлиғига таржима қил. Айт, шартимиз бор, – деди Нусрат.

Ҳаё Нусратнинг сўзларини таржима қилди.

– Қандай шарт экан, билсак бўладими? – сўради ҳалиги йигитлар бошлиғи.

– Бизларни Дубайга олиб бориб қўйсаларинг.

– Сен нима деб алжираяпсан? Сизларни қўйиб юборолмайман. Генерал бизни отиб таплайди-ку. Қолаверса, аёллар учун Амирга катта маблағ берилган. Хўш, унда сизларни ниманинг эвазига қўйиб юбораман.

– Биз ҳар бир аёл учун 25 минг АҚШ долларидан тўлаймиз.

– Мен ҳозир тўда билан маслаҳатлашиб сенга айтаман. Улар нима деса шу.

Бироздан сўнг ўша афғон йигити Ҳаёга қараб:

– Таржима қил. Дўстларим 25 минг доллар кам, ҳар бир аёл учун 100 мингдан, беришса келишамиз деяпти, – деди.

– Биз рози. Долларнинг ярмини ҳозир берамиз, қолганини Дубайда оласизлар, – деди Нусрат.

– Йўқ. Ҳаммасини ҳозир берсаларинг, Дубайгача олиб борамиз. Бизнинг ҳам шартимиз бор. Хайдовчига қайтаётганда 100 минг АҚШ доллари берасизлар. Йўл хақи учун.

Улар келишипти. Нусрат сумкадан келишилган долларни тўдабошига берди. Ҳозирча уч кишига.

– Ҳаё аёлларга айт. Ким биз билан кетади? Олиб кетамиз. Ҳақини биз тўлаймиз, – деди «Қобил автомат».

– Аёлларнинг ҳаммаси жиҳодга тайёр. Мен эса сизлар билан бирга кетолмайман. Генералнинг никоҳидаман. Агар қочсам, унинг одамлари мени топиб олади.

Ҳижобдаги аёллар орасидан биттаси отилиб чиқиб, Нусратнинг оёғи тагига ўзини ташлади.

– Акажон, мени юртга олиб кетинг. Уйда эмизикли болам қолган. Акидапарастларнинг гапларига ишониб шу кўйларга тушдим. Бегуноҳ одамларни ўлдиришга бормайман. Бу кунимдан ўлганим яхши. Агар ўзингиз билан олиб кетмасангиз шу ернинг ўзида отиб ташланг.

– Майли, шу аёлни олиб кет. Унинг исми Раъно. Уч нафар фарзанди бор экан. Қолганлар учун орқага йўл йўқ. Улар ўзларини жиҳодга бағишлаган. Уч кундан сўнг катта шайқошда ўзларини портлатиб юборишди, – деди Ҳаё.

Тўда бошлиғи Раъно учун 100 минг АҚШ долларини санаб олди. Сўнг у Ҳаёни ёнига чақириб, нимадир деди. Кўи ўтмай, Ҳаё Нусратнинг ёнига келди.

– Машина миналаштирилган экан. Агар ҳайдовчини «хафа» қилиб ваъда қилинган 100 минг АҚШ долларини бермасаларинг Дубайга етмасдан у ҳаммангни портлатиб юбораркан. Унинг кўлида тугмачали асбоб бор экан, – деди.

Кўп ўтмай «Жин»лар қумликлар оралаб икки томон жўнаб кетишди.

* * *

... Эркин Россиядан қайтди. Салкам беш йил деганда ярим тунда кишлокқа келди. Ҳовли дарвозасини кетма-кет тақиллатди. Ҳеч ким чикмади. Ҳайхотдек ҳовлида мил-тиллаган чирок кўринмасди. Бироз туриб дарвозани яна тақиллатди. Ҳеч ким дарак бермагач, қўшниси Акбар ака-нинг дарвозасини урди. Кўп ўтмай итнинг ҳургани эшитилди. Кейин «Ким бу. Ярим кечаси юрган», деган овоз эшитилди. Бу Акбар ака эди.

У дарвозани очиб турган жойида ҳайкалдек қотиб қолди.

– Эҳ, Эркин ўзингмисан? Қасрларда юрибсан? – деди ўзига келгач Акбар ака.

Сўнг Эркинни ҳовлидаги сулага таклиф қилди. Очиқ деразадан уйнинг ичкарасига бош суқиб:

– Хотин тур. Эркин келди, – деди ҳаяжонини яшира олмай Акбар ака.

Ҳол-аҳвол сўрашгач, Эркин уйдагилардан сўз очди.

– Сен ҳам бедарак кетдинг, ука. Қишлоқдагилар Эркин ҳам Россияда ўлиб кетган бўлса керак, деб юрарди.

Бир йил олдин аканг Ҳикмат қазо қилди. Ўзинг билардинг кўп ичарди раҳматли. У ўлгач, келин ҳам кетиб қолди. Туман марказида Рўзи фермер деган одам бор эди. Унга тегибди. Бояқишнинг икки йил олдин аёли қазо қилганди.

– Тозагул билан Шерзод қаерда? – сўради Эркин ҳадик аралаш.

– Ўғлинг Шерзодбек Карим бобоникида, Хосият камшир қараяпти. Ўғлинг катта йигит бўлиб қолган. Ҳар куни эргалаб кўчамиздан елкасига папкасини осиб олиб мактабга ўтиб кетади.

– Тозагул-чи?

– Аёлингга бир йил олдин Карим бобонг жаноза очди. «Туман марказига кетиб қайтиб келмади», – деди Хосият камшир. Бировлар хотинингни машина уриб кетган деса, яна бировлар ўзини катта каналга ташлаган дейишади. Ҳеч ким бу воқеаларни кўрмаган. Ўзинг биласан, қишлоқда миш-мишлар бургадек болалайди. Хуллас, у ҳам бедарак. На ўлиги бор, на тириги.

* * *

Ўзингга нима бўлди? Қишлоқдан кетганингга беш йиллар бўлдиёв. Дараксизсан? Ҳозир гугурт кутидай «телифон» чиққан. Одамлар Россия тугул, нариги дунё билан гаплашади. Кеча Қўзибойникига кирсам, Америкада ишлайдиган ўғли билан гаплашяпти. Кампиртур (компьютер демоқчи) унинг ичига боласи ўтириб олган. У отасини, отаси боласини кўриб турар эмиш. Қишлоқдаги бировимизга, менгами ёки камширимга телфон қилсанг бўларди-ку. Ўх, нодон бола.

– Иложи бўлмади-да, – дея Эркин кўзига ёш олди.

– Нега?

– Акбар ака, бошимга тушган балоларни гапирсам достон бўлади. Бир рус бойининг уйида қурилиш қилаётган эдик. Ёнимиздаги ҳовлида бир кампир яшарди. Ўғиллари чет элда ишлаб онасига пул жўнатиб тураркан. Унинг қўшни посёлкада яшайдиган қизининг ўғли келиб тунда кампирнинг ўлимликка йиққан пуллари олиб ўзини ўлдириб кетибди. Нашаванд экан. Милициядагилар «Кампирни сизлар ўлдиргансиз», – дея бизларни қамаб қўйди. Жиноят фош бўлгунча, салкам олти ой қамоқхонада ётдик. У ердан чиққач, ҳатто Тозагулга ҳам телефон қилишга юзим чидамади. Кейин заводда ишлаб 4–5 сўм тоқдим.

* * *

...Самолёт борти бекасининг овози янгради. «Лайнеримизнинг ҳурматли меҳмонлари «Дубай – Тошкент» рейси бўйича қатнайдиغان самолётимиз санокли дақиқалардан сўнг Ўзбекистон пойтахти – Тошкентга қўнади. Соат тунги 3.00. Ҳаво ҳарорати +25».

Ана шу самолёт ичида «Қобил автомат», Нусрат ва унинг опаси Тозагул ҳам бор эди.

* * *

Тозагулни аэропортдан тўғри Тошкентдаги одам савдосидан жабрланганларга ёрдам бериш ва уларни химоя қилиш бўйича Реабилитация марказига олиб келишди. У ерда ўн кун даволашди. Ўша ерда у бошидан ўтган барча жабр-ситамларни ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходим-

ларига ёзиб берди. Кўп ўтмай, қидирувда бўлган Роза Алиевани ҳам қўлга олишди. Аёлларни турли йўллар билан Дубайга жўнатиб турган бу аёл суд ҳукми билан 10 йилга озодликдан маҳрум қилинди.

Нусрат билан «Қобил автомат»нинг ўз айбларига шқорлиги ва қилмишларидан нушаймонликлари инобатга олиниб, амнистия акти қўлланиб жазодан озод қилинди.

* * *

Эркин ўғли Шерзод билан ўзининг уйларини таъмирдан чиқариб яшай бошлади. Бир куни Карим бобо билан Акбар ака Эркиннинг уйига келиб:

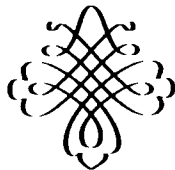
- Қўй сўйиб қишлоқнинг қарияларини чақириб, бир дуо олсак. Мархумларнинг хурматини жойига қўйиш пирларнинг вазифаси. Ота-онанг, турмуш ўртоғинг Тозагулнинг, қайнинг Нусратнинг руҳлари шод бўлади, – деди.

Қишлоқ аҳли тушликка Эркиннинг ховлисига йиғилишди. Мусо мулла мархумлар ҳақига узундан-узун иловат қилди. Меҳмонларга энди ош тортилаётган эдиямки, ховлига оқ рангдаги «Нексия» кириб келди. Унинг орқа ўриндиғида Тозагул билан Нусрат бор эди. Кутилмаган меҳмонларнинг ташрифидан ҳамма хайрон, ҳамма лол эди.

* * *

Опасини кўрган Шерзодбек унинг бағрига ўзини отди. «Ойижон, ойижон, қаерларда юрибсиз? Мен Сизни жуда жуда соғиндим. Жудаям-жудаям» дерди, – ойисининг юзларидан ўпиб. Тозагул ҳеч нарса дея олмасди. Фақат

боласини бағрига босганча йиғларди. Бу холни кўрган Карим бобо билан Хосият момо ҳам йиғлади. Бу севинч ёшлари эди. Бу дийдор ёшлари эди. Маъракага келганларнинг барчаси йиғлади. «Ўлган» одамлар «тирилиб» келса ким ҳам йиғламайди, дейсиз. Бу Аллоҳга шукроналик кўз ёшлари эди.

ОЙСИЗ ОСМОН

ЁЗНИНГ салқин оқшоми, бир-бир шабада эсяпти. Жоннинг рохати. Саратон иссиғидан мадори қуриган жонзот борки, ором оляпти. Бугун Ҳиммат раис одатдагидан эрга уйғонди. Тушига раҳматли кампири Ойсара хола кирибди. «Туринг, чол кун чоңгоҳга келди. Ётишингизни қаранг. Тўхтамиш қани?», дермиш.

Ҳали тонг отишига анча бор. Кўкда ой сузяпти. Юлдузлар ҳам чарақлаб турибди. У жойидан секин кўзгалди. Сўридан тушиб, таҳорат қилди. Белидаги оқ қийиқча билан юз-қўлини артди. Қайтиб келиб, сўрига чиқиб кампирининг хақиға дуо қилди.

Эҳ, кампир тушмагур ўша ерда ҳам бизни ўйлайсан-а. Нобакор, эрка ўғлингнинг бетайин қилиқлари сенга ҳам тинчлик бермаётган экан-да, ўйлади Ҳиммат раис. Ўғли Тўхтамиш бир ярим йилча олдин қишлоқдаги ёш-яланг билан ишлайман, деб Россияга кетганди. Ҳали-ҳамон домдараксиз. У билан кетганлар қайтиб келган, деб эшитади. Келганлардан суриштириб ҳам ўғли ҳақида бир тайинли гап эшитмади. Хар кун ўғлини ўйлайди. Ич-ичидан эзилади. Дардини бировга айтолмайди. Ўзидан ўтгани ўзига маълум. Баъзан ота шўрлик турли хаёлларга боради...

Ховли четидаги ўрик шохларида қушларнинг чуғурчуғури бошланади. Раис намозни тугатгач, симёғочга сан-

чилган ўроқни олиб уйнинг орқа томонига юрди. Якка-михга боғланган Жайран кашка эгасини кўриб оёқларини ерга уриб-уриб қўйди. Ҳиммат раис ўзича отига гапирди. «Сабр қил, жонивор. Ҳозир беда олиб келаман».

У беда ўра бошлади. Тонгда ўрилган беданинг хушбўй ҳиди раиснинг димоғига урилди. Ҳаш-наш дегунча бир кучоғини ўриб ташлади. Раис бедани энди кўтармоқчи эди, икки ховли наридаги Шақшақ кампир пайдо бўлди. Унинг асли исми Нури. Лекин уни ҳеч ким Нури деб чиқирмайди. Ҳамма Шақшақ кампир, дейди. У бундан хафа бўлмайди. Ўзи ҳам ўрганиб қолган.

– Ҳорманг, раис. Хўроз қичқирмасданок ишни бошлаб, қоронғи тушгунча тиним билмай, еласиз-югурасиз. Бу дунёнинг иши битармиди?

– Ўзинг биласан, жойимда тинч ётолмайман. Ётсам, бу мол-қолларга ким қарайди. Келин уй юмушларидан, болаларидан ортмайди.

– Гапингиз тўғри. Тирик одамнинг иши тугармиди. Раис кечаси билан маккапоянғизда кимлардир шивир-шивир қилиб чиқди. Норбой тракторчининг хотини ўлган ўғли Ҳамдам кеча намозшомдан кетмонини қўтариб дала-сига сув ҳайдади, шекилли. Сизнинг маккапоянғиз ёнида кўрдим.

– Кундуз куни фермерлардан сув тегмайди. Одамлар тунда томорқасини суғормаса қачон суғоради.

Чол унинг гапига эътибор бермади.

– Раис, ўғлинг жарақ-жарақ «кўки»дан юбораётгандир. Ишлари қандай экан?

– Ўтган ҳафта телефонда гаплашдим. Иши яҳини экан. Пул ҳам юбораяпти. Яқинда келиб ҳовлини бузиб қайтадан кураман, деди.

Раис Шақшақ кампирга сир бой бермаслик учун ёлвон гапирди. Ўзи ичидан зил кетди.

– Раис эшитдингизми? Асад дўкончининг келини тоғ томондан тушганди. Эри Россияга кетган эди. У ерда бир малла сочга уйланиб олибди. Икки йилдан сўнг хотинига «Хотин, сени уч талоқ қўйдим», деб кўнғирок қилибди. Хотини ҳам эри Россияга кетгач, бир шаҳарлик бойваччага иккинчи хотин бўлиб тегиб олган экан. Хотини нима дебди денг, раис.

– Нима дебди?

– Келин қурғур «Мен сени беш талоқ қўйганман», дебди-да.

Раис, дунё бузилди. Гапирсанг гап кўп. Мен мана бунда эшитдим, дейди Шақшақ кампир бўйнига осилган шапалоқдек келадиган радиоприёмникни кўрсатиб. Қайси бир давлатда алламбалолар бўлиб ётибди.

– Шақшақ, сен дунё бузилди, – дейсан. Дунё бузилгани йўқ. Одамлар бузиляпти. Бандалар худодан кўркмай қўйди. Дунёда имонсизлар кўпайяпти. Тушундингми? Яратган буни кўриб турибди. Нега ер кимирляяпти. Дунёнинг айрим жойларини нега сув босаяпти? Имонсизларнинг касофатига бегу-

ноҳ одамлар бевақт ўлиб кетаяпти. Худонинг қаҳри келяпти-да. Сен айтган одамлар билан бир дунёда яшаётганингда ҳам жирканиб кетасан киши. Ўша nobakorларнинг ҳаммаёқни вайрон қилишдан бошқа ишлари йўқми?

– Раис, гапингизда жон бор. Айрим аёлларда ибo-ҳаё қолмади. Кеча ўзимизнинг телевизорда кўрсатди. Бузук аёллар бошқа шаҳарларга бориб «хунар» кўрсатиб келаркан. Пулга. Хуллас, дунё бузилди.

– Бола эдим. Қорасув солланиб-солланиб оқаркан, Шақшақ. Ҳозир ҳам шундай. Каттақирга қара, виқор билан турибди. Садағанг кетай, Қоратош бoбога қара, салобат кериб турибди. Қишлоғимиз борки, улар бор. Неча асрларки, улар ўз жойида. Бундан кейин ҳам бўлади. Ҳамма нарса жойида. Дунё бузилмади. Одамлар бузилди. Ҳамма замонда ҳам имонсизлар бўлган.

– Сиз раис бўлганингизда ҳам беҳаёлар бўлганми, – деди нимагадир шама қилиб Шақшақ кампир.

– Ҳамма замонда имонсизлар бўлган. Яна айтаман. Лекин мен раис бўлганимда аёл зотига ёмон кўз билан қарамаганман. Керак бўлса қасам ичаман.

– Раис, сал ошириб юбормадингизми? Аёллар масаласида йигитчилик итчилик, деган гап бор. Ёшликда қонингиз қайнамаганми?

– Сен Шақшақ ёшлигингда кўп «ўйин»лар қилгансан эсингдами? Ҳаммани ўзимдек, деб ўйлайсан-да, эринг Рўзиқул урушга кетгандан сўнг райком секретари Носир Мансурович билан...

– Эрим Рўзикулдан қорахат келгандан сўнг у билан...
– Унғача сен эл оғзига тушиб бўлгандинг. Қўхликкина аёл эдинг. Ўз жамолингдан ўзинг фойдаландинг-да.

– Носир Мансурович, укам Асадкулни урушга жўнатаман, деб қўрқитганидан сўнг унинг шартига рози бўлиб райкомга иккинчи хотин бўлганман.

– Шақшақ, сен хотин эмас, ундан олдин райкомга ўйнаш бўлгансан. Элда бир мақол бор. Сен буни кўп эшитгансан. Фунажин кўзини сузмаса, буқа ипини узмайди, деган. Энди қишлоқ аёлларига ибo, одoб ҳақида насихат қилар эмишсан.

Шақшақ кампир индамади.

Рўзикул раиснинг қалин дўсти эди.

Уруш тугагандан сўнг икки йил ўтгач, Рўзикул соғомон қишлоққа қайтиб келди. Не кўз билан кўрсинки, хотини Нури (Шақшақ кампир) райком секретарига иккинчи хотин бўлиб, икки болалик бўлганди. Раис буни кечагидек эслайди.

– Ана шунда бу кунларни кўрганча, немиснинг бир дайди ўки тегиб ўлиб кетганимда яхши бўларди, – дея йиғлаганди Рўзикул.

Кўп ўтмай Рўзикул қишлоқни ташлаб Тошкентга ўқишга кетди. Курсдоши водийлик бир қизга уйланиб, уйлик-жойлик бўлиб, пойтахтда қолиб кетди. Олим бўлди. Раис шаҳарга тушса, дўсти Рўзикулни кўрмай қайтмасди.

– Раис, кеча телевизорда дўстингиз Рўзикулни кўрсатди. Кўрдингизми? – деди Шақшақ. – Ёши саксон-

ни қоралаётган бўлса ҳам, ўн саккиз ёшли йигитлардек чакмоқдек гапирди-я. Кампири эса шафтоли қоқига ўхшаб қолибди. У қандайдир эрта пишадиган пахта навини ўйлаб топибди, шекилли.

– Омади бор йигит экан.

– Унинг бундай катта олим бўлишида менинг ҳам ҳиссам бор раис.

Ҳиммат раис унинг бу гапига чидай олмай кўлидаги ўроқни бедазорга отиб юборди.

– Шақшақ, сенда на имон бор, на диёнат. Қайси юз билан бу гапни гапирдинг. Худодан кўркмайсанми? Ўзингнинг кимлигингни унутдинг шекилли.

– Сизга тўғриси айтсам, Рўзиқул дўстингиз менга ўйланганида шу қишлоқда қолиб кетарди. Нарӣ борса тракторчи, жуда зўр бўлса шопир бўларди. Нима райком унга жойини бўшатиб берармиди. Энди кимсан катта олим. Рўзиқул Султонович. Ҳаммани оғзига қаратиб телевизорда гапиряпти. Кўкраги тўла медаллар.

Ҳиммат раис бироздан сўнг ўзини босиб олди.

Шақшақ сен ҳам қаридинг, мен ҳам. Ҳаммамиз бу дунёда меҳмонмиз. Яхшими, ёмонми яшаяпмиз. Чин дунёга кетар пайтимиз яқинлашиб қолди. Ошириб юборган бўлсам, мен қари чолни кечир.

Раис менинг ҳам ёшим ўтиб қолди. Сизни тушунаман. Кампирингиз бу дунёдан ўтганига анча бўлди. Болалар ўз кўшига. Сизга бир гапни айтишга чиққандим. Лекин бунча-

ликка борасиз, деб сира ўйламагандим. Асабинг нимагадир чатоқ. Билиб қўйсангиз ёмон бўлмасди. Кеча туни билан маккапоянгиз ичида шивир-шивир гапларни эшитдим. Ким кечаси раиснинг маккасини суғораётган экан, деб ўйладим. Раис қариб қолди. Тўхтамиш Россияда бўлса, дедим-да. Ёш бўлганимда борми, маккапояга кирардим. Бу ҳам етмагандек, кеча тунда чироқ бўлмади, дея кинояли қулди Шақшақ камшир.

Раис унинг бу гапларига унча эътибор бермади. Ўрилган бедани отининг олдига олиб келиб ташлади. Сўнг сигирига макка ўриш учун яна уйининг орқа томонига макка экилган жойга йўл олди. Макка ўраётиб бирдан майдон ўртасидаги кўрпача билан ёстикқа кўзи тушди-ю, титраб кетди. Хаёлига ёмон фикр ўралашди. Нахотки, келишим Мунаввар Норбой тракторчининг боласи билан... Унинг юрагига гулгула тушди. Бу ҳам етмагандек, Шақшақ камширнинг «Кеча тунда шивир-шивир гапларни эшитдим», деган сўзлари ёдига тушди. Қўлидан ўроғи тушиб кетди. Танасини совуқ тер босиб ўтириб қолди. Бироздан сўнг ўзига келди. Раиснинг хўрлиги келди. Йиғлаб юборди. Кўзёши юзини ювиб оппоқ соқолига тушди. Ким эдим, ким бўлдим. Ҳа, нобакор ўғил. Қариган чоғимда эл олдида шарманда бўлдим. Бу дунёда яшашга ҳаққим қолмади. Бу гап қишлоққа ёйилиб кетса Ҳиммат раис ким, деган одам бўлади.

...Куз охираб, далаларда йиғим-теримлар тугар-тугамас одатдаги совуқ кунлар бошланади. Одам зоти борки, иссиқ жой кидиради. Ана шундай кунларда қишлоқларда йиғит-

ларнинг гап-у гаштаги бошланади. Кўпқари, тўйлар авжига чиқади. Аёллар гаштакчиларга овқат пишириш билан овора бўлишади. Шу кунларнинг бирида Тўхтамишнинг кўшни қишлоқдаги синфдоши Рустам сатанг келиб, «Ишлайман», дейдиган йигитларни Россияга ишга олиб кетаман деб қолди.

Тўхтамиш отасининг гапига қулоқ солмади. Ховлидаги говмишни сотиб қишлоқнинг 4–5 нафар йигитига кўшилиб Рустам сатанг билан Новосибирск томонларга йўл олди. Ишлаш учун. Беш кун, деганда айтилган манзилга поездда, йўловчи машиналарда минг бир азобда етиб олиниди. Сўнг вертолётда Рустам сатанг уларни ҳамма томони ўрмон билан қопланган жойга олиб келди. Бу ерларга вертолётдан бошқа бирон-бир транспорт келолмаскан. Ҳамма томон ўрмон. Атроф қалин қор билан қопланганди.

Ўрмоннинг ўртасида 10–15 та вагонда дарахт кесувчилар яшарди. Шаҳардаги хўжайинлар бу ердагиларга вертолётда озиқ-овқат жўнатиб тураркан. Рустам сатанг Ара исмли арман йигитига ҳамқишлоқларининг паспортини бериб, «булар менинг ҳамқишлоқларим. Хафа қилма. Яхши одамлар. Ҳақини ўз вақтида бер», деб ўзи эса вертолётда шаҳарга қайтиб кетди.

Сибирнинг қаҳратон совуғида ўрмонда дарахт кесишнинг ёли бўлмайди. Совуқ эса гўё чаёндек чақади. Бу ернинг 4–5 нафар раҳбари кун бўйи вагонда ароқхўрлик қилишар, ишчилар эса ўрмонда дарахт кесишарди. Баъзиларнинг айнишча, илгари бу жойларда маҳбуслар ишлаган экан.

– Бу ердан шаҳаргача 100–120 чақирим. Кетаман, деб ўйламанглар. Йўлда оч бўриларга ем бўласиз, – дея огоҳлантирди Ара. – Яхши ишлаб, режани бажармасаларинг нафақат маош, балки кундалик егулик овқатдан ҳам махрум бўласанлар, – деди.

Йигитлар тақдирига тан берди. Осмон баланд, ер қаттиқ. Улар ҳамқишлоғи Рустам сатангни сўкишдан на- рига ўтишмади. Начора...

Янги йил арафасида осмонда яна ўша вертолёт пайдо бўлди. Ишчиларга маош тарқатилди. Сўнг вагонларда янги йил байрами бошланиб кетди. Аранинг кайфияти яхши- лигидан фойдаланган Тўхтамиш унинг кўйнига қўл солиб кўрди. Ташқарига чиқинг, сизга гап бор, – деди.

– Ана шу вертолётда шаҳарга Рустам аканинг уйига бориб келсак, – деди Тўхтамиш. – Паспортизмизни берсан- гиз?

Ташқарига чиққач, Арага чўнтагидаги бриллиант кўзли узукни кўрсатди.

– Беш минг «кўки»га сўрашганда бермаганман. Гаровга шуни қолдираман. Яна бир ойлик маошимиз бор. Бир хаф- тадан сўнг қайтамыз. Ана шу вертолётда, – деди.

– Ўлмай қишлоққа борсак, ҳар биримиз сенга ана шундай узук олиб берамиз дейишди Тўхтамишнинг ҳамқишлоқлари қувониб. Лекин улар бир нарсани билар- дики, бу ерлардан тирик қайтмайди. Узукни олган Ара Тўхтамишнинг шартига рози бўлди.

...Вертолёт «Михайловка» посёлкасининг поезд йўлига яқин жойдаги текисликка қўнди. Йигитлар не кўз билан кўрсинки, поезд ёнига «Тошкент – Новосибирск», деб ёзиб қўйилган. Поезд Тошкентга кетаётган экан. Вертолётнинг эшиги очилиши биланоқ Тўхтамишнинг ҳамқишлоқлари югурганча поезд томонга чошинди.

– Аранинг айтишича, ҳар биринг 50 АҚШ долларидан йўл ҳақи тўлашларинг керак. Қаерга кетаянсан, – деди учувчиларнинг ёшроғи Тўхтамишнинг елкасидан маҳкам ушлаб.

– Биздан Ара йўл ҳақини олган, – деди Тўхтамиш.

Лекин ёш учувчи Тўхтамишни қўйиб юбормади. Унинг чўнтагига қўлини тикиб 100 АҚШ долларини олиб қўйди.

Поезд аллақачон жойидан силжиганди. Тўхтамиш югурса ҳам энди поездга етолмасди. Такдирга тан берди. Кўп ўтмай поезд ўрмон бағрига сингиб кетди. Узок-узоклардан унинг тақа-туқ овози элас-элас эшитиларди.

– Тошкентданмисан, сўради кексароқ учувчи.

– Ҳа.

– Мен ҳам Тошкентда Эски шаҳарда уч йил яшаганман. Ҳарбий учувчи эдим. 20 йил бурун бу ерга кампирим билан келганмиз. Тошкент файзли шаҳар. Ҳозир ҳам Тошкентда эрталаб текинга ош бериладими?

– Ҳа. Кечқурунлари ресторанларимизда текин зиёфат беришади. Тўйларда.

– Дунёнинг кўп давлатларида бўлганман. Аммо сизлардек сахий халқни кўрмадим. Ўзи емайди, ичмайди. Пул топса тўй қилади. Ўзбеклардан қарзим кўп. Улар мени кўп бора меҳмон қилишган. Бағрикенг халқ. Узоқ қишлоқларга борсанг, хурматинг учун улар оёғинг тагига кўй сўйишади. Эшитаяпсанми, – деди баланд овозда хамроҳига юзланиб.

– Унда Тошкент жаннат эканда, – деди Тўхтамишдан 100 АҚШ долларини тортиб олган ёш учувчи.

– Менинг ҳамшаҳримдан тортиб олган нарсани қайтар. Меҳмон экан. Уят бўлади, – деди-да хамроҳидан долларни олиб Тўхтамишнинг чўнтагига тиқиб қўйди. – Тошкентга етиб боришга пулинг борми? Бўлмаса, бераман.

– Пулим бор. Раҳмат.

– Борар жойинг бўлмаса, меникига юр. Меҳмон бўласан. Кампирим ўзбекларни яхши кўради. Телевизорда Тошкентни кўрсатса, кампирим курғур кўшни аёлларни эслаб нукул йиғлайди. Эрта баҳорда кўшнилари билан су-малак шиширарди-да.

– Яхшиликларингиз учун раҳмат, дея хайрлашди Тўхтамиш.

Тўхтамиш поезд станциясига келганида 50–55 ёшлардаги киши атрофни қордан тозаларди.

– Салом, амаки, поезд Тошкентга кетадими? – сўради Тўхтамиш.

– Қасрларда ухлаб юрибсан болам. Поезд Тошкентга жўнаб кетганига бир соатдан ошди-ку. Бизнинг станцияда

поезд бор-йўғи 5 дақиқага тўхтади. Москвадан келаётган поездга йўл бериш учун. «Михайловка»дан ким ҳам Тошкентга борарди, дейсан.

– Тошкентга поезд қачон бўлади.

– Ҳафтанинг якшанба куни. Соат 5.00да.

Тўхтамишнинг қорни очикқанди. Атрофга қаради. Бу станцияда на емакхона, на озиқ-овқат дўкони кўринди. У посёлка томон юриб кетди. Кўп ўтмай бир қаватли ёғочдан қурилган «Гастроном»га дуч келди. Ичкарига кирди. Дўконда 35-40 ёшдаги аёл билан 16–18 ёшлардаги қиз алланималар ҳақида баҳслашарди.

– Қизлар яқин атрофда меҳмонхона борми? – сўради Тўхтамиш.

– Қанақа меҳмонхона аёлнинг катгароғи қулди. – Посёлкамиз кичкина. Шаҳардаги меҳмонхонага боришинг учун салкам 120 километр юришинг керак. Кеч кирди. У томонларга энди транспорт бўлмайди. Қайси шаҳардан келдинг?

– Тошкентдан.

Меҳмонхона бўлмаса энди учувчиникига бораман, хаёлидан ўтказди Тўхтамиш. Битта коньяк, колбаса ва нон харид қилди. Ташқарига чикди. Сибирнинг совуғи илондек чиқаман, дейди. Бир қаватли ёғоч уйларнинг мўриларидан буралиб-буралиб тутун чиқарди. Хонадонларда бирин-кетин чироклар ёна бошлади. Кеч кириб қоронғилик чўкди. Сotувчи аёллардан бири дўкон эшигини ёпди. Кўп ўтмай иккинчи аёл дўконнинг орқа томонидан янги «Нексия»ни

хайдаб чикди. «Нексия»ни кўрган Тўхтамиш қадрдон кишини кўргандай юраги ҳапкириб кетди. Тўхтамиш ўзича пичирлади. «Ўзимизнинг «Нексия».

– Эй, йигит бери кел. Сенга бу ер Тошкент эмас. Хоҳлаган жойингда ётиб кетадиган. Бу жойларни Сибирь, деб қўйибди. Тунда совук – 50–60 даражага чиқади. Сенга айтдик-ку посёлкамизда меҳмонхона йўқ деб. Борар жойинг бўлмаса, эрталабгача тик турган жойингда ўлиб қоласан. Биз билан юр. Бир кеча меҳмонимиз бўласан.

– Раҳмат, – деди Тўхтамиш аёлларнинг мурувватидан лол қолиб.

– Раҳматни кейин айтасан. Биз ҳам Тошкентга борганимизда «сен ҳам бизни меҳмон қиласан», – деди ҳазил аралаш аёлларнинг ёши каттароғи.

Тўхтамиш «Нексия»нинг орқа ўриндиғига ўтирди. Улар билан йўлда танишиб олди. Онасининг исми Таня, қизининг исми Оля экан. Она қизи билан озиқ-овқат дўқонида сотувчилик қиларкан. Кўп ўтмай «Нексия» ёғочдан қурилган бир уйча ёнида тўхтади. Аёллар меҳмонни уйга таклиф қилишди. Уй иссиқ эди.

– Эрталаб печкага ўтин қалаб, устига бир челак кўмир ташлаб ишга кетамиз. Уй совиб қолмасин деймиз-да, – деди Таня.

Тўхтамишнинг ўзи печкага янгидан ўтин қалади. Сўнг ўтин устига озгина керосин қуйди. Ўтин ёна бошлагач, унинг устига бир челак кўмир ташлади. Уй янада исиди.

Она билан қиз меҳмон учун дастурхон ясатди. Шу орада Тўхтамиш ўзбекча димламани «ясаб» ташлади. Базми жамшид бошланди. Ичимликлар таналарни яна қиздирди. Уларда сархушлик сезила бошланди. Кўн ўтмай Оля ўз хонасига кириб кетди. Ташқарида эса Сибирь шамоли увуллайди.

Кунлар шу зайлда ўтаверди. Тўхтамиш қишлоғини ҳам унутди. Тая уни шаҳардан дўконига озиқ-овқат маҳсулоти олиб келадиган ишга жойлаштириб қўйди. Рус тилида «экспедитор», дейишаркан. Тўхтамиш ҳафтасига йўл машинасида Новосибирскдан «Михайловка»га озиқ-овқат олиб келарди. Ейиш-ичишдан, пулдан муаммо йўқ. Ишга борманган кунлари уй эгалари индан келгунларига қадар овқат пишириб, печкага ўтин қалаб уйни иссиқ қилиб уларни кутиб оларди. Она билан қизга Тўхтамиш ёқиб қолди. Тайёр хизматчи. Дам олиш кунлари Тўхтамиш ҳовли четидаги ҳаммомга ўт қалайди. Сўнг ўзининг тили билан айтганда «оқ кўй»нинг гўштидан шашликми, димламами тайёрлайди. Хуллас, Олянинг кўнглини олади. Сибирнинг қаҳратон соғувида бундай «юмуш»ларни бажариши Тўхтамиш учун гўё жаннат эди. Кунлар ана шу зайлда ўтаверди. Она не кўз билан кўрсинки, қизи Олянинг қорни қапшайиб қолибди. Қизнинг онаси бундан унча хафа бўлмади. Неваралик бўлса ёмонми? Она билан қиз қариса уларни ким боқади. Қолаверса, меросхўр.

«Кеча тунда маккапоянгизда одамларнинг шивир-шивирини эшитдим», деган кинояли гани раиснинг хаёлидан кетмай қолди. Бу гаплар унинг учун дард устига чипқон бўлди. Ўғлининг бедарак кетгани каммиди. Наҳотки, келишим...

Шу пайт келини уйдан чиқиб, – ота чойингизни дамлаб қўйдим. Қаймоқ ҳам бор. Рухсат берсангиз бугун уйга бориб келсам. Бугун онамнинг қазо қилган куни, шаҳардан акамлар ҳам келишаркан, худойи қилишмоқчи экан. Невараларингизни ҳам олиб кетаянман.

Раис индамади.

Унинг ўзидан ўтгани ўзига маълум эди. Сўнг ўзига ўзи тасалли берган бўлди. Келинимни қўл билан ушламаган, кўз билан кўрмаган бўлсам. Нега ундан гумонсирайман. Гумон имондан айиради, дейишади-ку. Шақшақ шақиллайверадидо ола қарғадек. У ҳаммани ўзидек ўйлайди.

Кўча бошида мотоциклнинг овози эшитилди. Кўп ўтмай у раиснинг ҳовлисига кириб тўхтади. 15–16 ёшли ўспирин мотоциклдан тушиб раисга салом берди.

– Раис бово, бугун пешинга Куйганёрдаги Саримсоқ бовоникига жанозага ўтаркансиз. Ўғли «қайтиш» қилибди. Россиядан олиб келишибди.

– Бечорага нима қилган экан.

– Ким биледи, дейсиз. Бировнинг томини лой сувок қилаётганда йиқилиб тушибди, дейишяпти.

Раис юзига фотиҳа тортди. Сўнг пичирлади ўзича «Эй, бола. У юртларга ўз ажалингни излаб борган экансан-да. Ишлайман, десаиғ кишлоқда ҳам иш бор-ку. Ким ўз юртида очдан ўлибди. Давлатдан ер сўрасанг, ер берса, пул сўрасанг, пул берса, яна нима керак сенга. Бунчалик ишукр бўлмасанг. Отанг қилмаган яхшилиқни шу ҳукумат қиянти-ку». Хаёли ўғлига кетди. «Болам Тўхтамиш ксердасан. Мени тириклай куйдирдинг-ку», – деди пичирлаб. Сўнг кўзига ёш олди.

Раис отига минди. Таъзияга бормаса бўлмайди. Тўйнинг ўрни бошқа. Кишлоқ ўртасидаги Каттақирнинг ёнида беш-ўн човечик уловчи кишилар кўринди. Раис отини улар томон иддамлатди. Қўшни кишлоқлардан келаётган қарияларнинг бири отда, бири эшакда, таъзияга борадиган тошбулоқлик чолларни кутиб турарди. Ҳамма йиғилди шекилли чоллар йўлга тушишди. Йўл-йўлакай суҳбат қизийди. Чолларнинг бири кўнкари ҳақида гапирса, яна бири «Гулчамбар»даги мол бозор ҳақида сўз очишади. Бу мавзулар тугагач, чоллар ёнлигини эшлашади. Хангоматалаб чоллар беш-олти чакрим йўлни шу зайлда босиб ўтишади.

Ҳиммат раиснинг бодомзорлик Аҳмад қассоб, деган тенқури бор. Фақат ана шугина раисга ҳадди сизиб ҳазилчана олади. Раиснинг бошқа тенқурлари у билан юрак юшиб ҳазилчана олмайди. Баъзан у катта тўю марака-

ларда «раис билан факат мен туя уриштира оламан», дея мактанарди. Бугун ҳам раисни кўргач, у яна ҳазилини бошлади.

– Химмат раис, кампиринг дунёдан ўтганига ҳам 10–15 йил бўлди-ёв. Оқшомлари бир ўзинг ётишга кўркмаяпсанми? Сенга бу атрофда бир бева ҳам тонилмади, – деди кулиб у.

– Аҳмадбой, кейинги пайтлари оқшомлари кўрқиб чиқаянман. Дўстимсан, раҳминг келса биронта кампир тониб бер.

Аҳмад қассоб мулзам бўлди. Чоллар соқолларини ушлаганча елкаларини силкитиб-силкитиб кулишди. Аччиқ устида қассоб ҳадидан ошмасин, деб чолларнинг ёни улуғи Қудрат мулла икки томонни олдида муросага чақирмоқчи бўлади.

Чоллар ҳазил-хузул билан анча йўл босиб кўйишганди. Таъзия бўлган кишлоқда элас-элас овоз эшитила бошлади. Чоллар жимиб, уловларни тезлаштирди.

* * *

...Ховлида тумонот одам. Аёллар дод солиб йиғлайди. Йиғи юракларга оғриқ беради. Раис бошлиқ таъзияга келган чолларни ховли четидаги сўрига таклиф қилишди. Чоллар юзига фотиҳа тортиб, марҳумнинг қариндошларига таъзия билдиришди. Раисни бу кишлоқдагиларнинг кўпчилиги яхши билишади. Чунки у раҳбарлик қилган колхозга бу кишлоқ ҳам қарашли эди. Шу боис, раисни бу кишлоқдагилар жуда ҳурмат қилишарди. Раис уларнинг бирортасининг бурнини ноҳақ қонатмаган.

Мархум ётган уйдан 45–50 ёшлардаги бир киши чиқди. Ювуқчи шекилли хаёлидан ўтказди раис. У қишлоқнинг ёни улугроқ бир кишисини чақириб қулоғига нималардир, деди. Ўша киши раиснинг ёнига келиб, – Сиз билан Расул муллани сўрайти, – деди. Раис сўридан тушди мулла Расул билан ювуқчининг ёнига келди. – Йигитнинг кўзи юмилмаяпти, – деди у дардли бир оҳангда.

Мулла Расул ювуқчининг қулоғига бир нарсалар, деб шивирлади. Раис буни эшитди. – Бу дунёга тўймаганда, боякиш. Биз бандалар нима ҳам қилардик. Аллоҳнинг иродаси. Яхши кўрган қизи бордир-да, дўстлари қизлар билан ёр-ёр айтишсин, – деди.

...Бошларига дўши, эгнига бекасам тўн кийиб, белини кийикча билан боғлаган ўн-ўн беш нафар йигитлар, бошларига қизил рўмол ўраган қизлар ёр-ёр айтишиб, мархум ётган уйга киришди.

**Тогда тойчоқ кишнайти,
От бўлдим, деб ёр-ёр.
Уйда бир қиз йиғлайди
Ёт бўлдим, деб ёр-ёр.**

Бу ёр-ёр дунёдаги энг дардли ёр-ёр эди. Йигитлар йиғлади. Бўй қизлар йиғлади. Раис йиғлади. Чоллар йиғлади. Гўё ҳовлидаги бир тўп гужум шохларидаги қушлар ҳам паланонларидан айрилгандек, чиркиллаб йиғлади. Бу

дардли ва ситамли ёр-ёр садосидан кўкдаги қуёш ҳам бир жойда қотиб қолгандек эди. Кўп ўтмай тобутни ховлидаги эркаклар елкасига олишди.

* * *

Уч кунки, раис бетоб, ўзига келмайди. Фақат лаблари билан томоғининг сувсизликдан қуриб бораётганини сезади. Келини олиб келган чойдан дам-бадам, бир-бир хўнлаб кўярди. Ўғли ёдига тушса, дарди яна оғирлашарди.

Қайнотасининг кайфиятини сезган келин сўз очиб қолди. – Ота, бир йилдан ошибдики, ўғлингиздан дарак йўқ. Мен ҳам қон ютаянман. Болаларни кўяверинг. Уйда осмонга қараб ўтиравергандан нима фойда. Ўғлингизни Россияга ишга олиб кетган Рустам сатангни топинг керак.

Қайнота индамади.

Раис туман марказидаги Нигор фолбин, деган аёлни эшитганди. Аслида раис фолбинларнинг ёнига боришни ўзича оғир гуноҳ, деб биларди. Лекин начора. Ўғли бир йилдан ошибдики, бедарак. Эрталабки, намоздан сўнг, зора ўғлим Тўхтамиш хақида бирон яхши гап айтса, деган умидда сўраб-суриштириб унинг уйини топиб, бор гапни айтди. Фолбин бир коса сувни ўртага қўйиб, гапира бошлади.

– Ўғлингизни сувда кўрдим. Ўғлингизнинг жони роҳатда. Сўнг яна кўшиб қўйди. – Ҳозир кўп эркаклар, ишлайман, деб ўзга юртларга кетади. Пул топанман деб уйини, оиласини унутади. Қўшнимиз Нусратбек ўн йил йўқ бўлиб кетди. Яқинда санғиб-санғиб бир сўмсиз уйига кириб келди. Кўп ўйланаверманг.

...Бу юртларда ҳам кишининг совуғи босилиб, баҳор нафаси сезила бошланди. Бироқ апрель ойи оёқлаётган бўлса-да, дов-дарахтлар ҳамон уйқуда. Ана шундай кунларнинг бирида Олянинг кўзи ёриди. Неваранинг бувиси Таня эрта сахардан шахарга йўл олди. Дўконда Тўхтамиш. Туғурукхонада Оля.

...Бугун Тўхтамиш одатдагидан эрта турди. Тушига отаси кирибди. У ўлган эмиш. Ҳовлида тумонот одам. Одамлар Тўхтамишни кутаётган экан. Онаси, хотини ва сингиллари отасининг теңасида дод солиб, йиғлаётган эмиш.

Тўхтамиш ўйлади. Онамининг ўлганига неча йиллар бўлди?

Ўғилнинг қилмишидан она шўрликнинг руҳи ҳам бевовта эди.

Толик (Тўхтамишни она-бола шундай, деб чакиради) эртага эрталаб посёлка Советига борамиз. Неварам учун гувоҳнома олишимиз керак. Паспортингни унутма, – деди кайнонаси Таня.

Улар йўл-йўлакай гаплашиб кетишди.

– Неварамни исмини Саша қўямиз. Қарши эмасмисан, – деди Таня.

– Абдулла, деб қўйсак қандай бўлади?

– Толик жиннимисан, қанақа Абдулла, – деди кайнонанин асаби бузилиб.

Посёлка Совети биносига боргач, «хаммасини ўзим хал қиламан», деб Танянинг ўзи раиснинг хонасига кириб кетди.

Қўн ўтмай ичкаридан қайнонанинг хафсаласи пир бўлиб чиқди. Гувоҳнома беришмади. Идора мухри йўқ эмиш.

– Толик, ўзинг кириб гаплаш. Сенинг ҳамшаҳринг экан. Хизмат ҳақини берамиз, дегин. Хўми?

Тўхтамиш эшикни тақиллатиб ичкарига кирди. Не қўз билан кўрсинки, дўши кийган мўйловли киши дафтарига нималарнидир ёзиб ўтирарди. Тўхтамишни кўриши билан унга пешвоз чиқди.

– Эй, ҳамшаҳар бормисиз? Сизни кўргангиздан хурсандман? Бошим кўкка етди. Ҳозир қирган қайнонанингизми? Неварамга гувоҳнома беринг, деб келибди. Неварангизнинг отасини кўрай, дедим. Сизнинг паспортингизни кўрсатди. Тўғриси, сизни кўриб қувониб кетдим.

– Қайнонам ўғлимнинг исмини Саша қўймоқчи. Мен Абдулла қўяйлик, десам қўнмаяпти.

– Эй, ҳамшаҳар шунга ҳам ота гўри қозихонами. Гувоҳномани ўзим ёзаман. Ўғлингизни исмини «Абдусаша» қўямиз. Қайнонанингиз билан келинимиз Саша, деб чақиради. Сиз эса Абдулла, деб.

Эшик очилиб, бир рус аёл кирди.

– Бу янгангиз бўлади. Биринчиси кишлоқда. Унга ҳам пул юбориб тураман. Бу янгангизнинг аввалги эридан бир қизи бор экан. Ўғлим Машраббек уни яхши кўриб қолса

бўладими. Онасига мен, қизига ўғлим уйланиб олдик. Келиним боғча мудираси, ўғлим унга ёрдамчи. Неваралик бўлганимизда, сиздаги каби бизда ҳам бироз жанжалга ўхшаш нарса бўлган. Улар неварамизга Андрей, деб исм қўймоқчи бўлган. Биз эса Эшонқул, деб. Охири ўзим гувоҳнома ёзганман «Андрей Эшон», деб қойилмисиз.

– Ўғлимнинг гувоҳномасини қачон берасиз? – сўради Тўхтамиш?

– Гувоҳнома бир ҳафтадан сўнг тайёр бўлади. Янги муҳримизни тайёрлаш учун районга топширганмиз. Эй, ҳамшаҳар йўқ бўлиб кетманг. Ха, айтгандай исмиمنى сизга айтмабман. Исми Раҳим «Михайловка»дагилар Рома, дейишади. Боғчанинг бурчагидан чойхона очганман. Мазза қилиб суҳбатлашамиз. Хоҳласангиз қўлбола димламани ҳам ўзим ясайман. Хоҳласангиз фарғонача ош, – деб Тўхтамишни эшиккача кузатиб қўйди.

Раҳим жуда тез гапирарди. Гўё унинг суҳбатдоши бир жойга қочиб кетадигандек.

* * *

Уч ой бўлибдики, Ҳиммат раиснинг ороми бузилган. Шакшак кампирнинг «Раис кеча туни билан макапоянгизда кимлардир шивир-шивир қилиб чиқди. Раиснинг маккасини кечаси суфораётган ким, деб ўйладим. Маккапояга кирмоқчи эдим. Қарилик курсин. Боролмадим. Бу ҳам етмагандек, гунда чироқ ҳам ўчиб қолди», деган гани юрагини кемирарди. Бу ҳам етмагандек, ўғли Тўхтамишдан дарак йўқ.

На тириги бор, на ўлиги. Ота мен тирикман, деб телефон қилиб қўйса бўлади-ку. Кимга ўхшади бу бетайин. Ҳаром едирмагандим-ку, – ўйлади раис ич-ичидан эзилиб.

Қишлоқдагилар ўғлини сўраса, «Ўғлимнинг иши яхши. Пул жўнатиб турибди. Телефонда гаплашиб турибман», дейишдан нарига ўтмайди. Нима қилсин. – Ўғлим бир йилдан буён бедарак, деса қишлоқда миш-миш гаплар болаламайдимми? Шундан сўнг раис қишлоқда ким, деган одам бўлади.

* * *

...Пахта теришга чиққан раиснинг келини Мунаввар бир гап топиб келди.

– Ота, ўғлингиз кўшни қишлоқдаги синфдоши Қодир билан бир жойда ишлаган экан. У ўтган йили қайтиб келибди. Ўғлингиз эса пул топаман, деб ишлаш учун қолибди.

Отанинг юрагида умид учкуни пайдо бўлди. Ҳар қалай, Тўхтамиш тирик экан-ку, мулоҳаза қилди ўзича.

Раис хуфтон намозини ўқиб бўлгач, ўғлининг синфдоши Эсон почтачининг ўғли Қодирниқига отланди. У билан суҳбатлашди. – Тўхтамиш, уйимга 4–5 сўм пул топиб бораман, деб ўша юртларда қолди, – деди каловланиб Қодир.

– Уни қаердан топсам бўлади. Бир йилдан ошибдики, ундан на хат-хабар бор, на ўзи. Телефон қилиб, ота мен тирикман, деса бўлади-ку, – деди раис асабий бир ҳолда.

Қодир индамади. Уни қишлоқдошлари билан учувчиларга ташлаб қочиб қолганини, ўзлари зўрға поездга улгу-

ринганини айтмади. Тўхтамиш уларни оғир меҳнатдан соғомон кутқарганини айтишга юраги дов бермади. Тўғриси, кўрқди.

– Сизларни Россияга ишга олиб кетган Рустам сатанг қаерда? Тирикми? Агар у тирик бўлса, менга топиб бер, унга айтадиган гапим бор.

– Тирик. Яқинда ўн йилга қамалиб кетди. Туманимиздан 50 нафар йигитни Россияга ишга олиб бориб, кимларгадир сотиб юборган экан.

– Одам мол эмаску, уни хоҳлаган одамга сотиб юборадиган. Одам деганинг ақли бор, фаросаги бор. Нега бировга сотилади.

– Мен ҳам қаридим. Кампирим тез-тез тушимга киряпти. Дўстинг ўз болаларига эгалик қилсин. Хоҳласанг мен билан юр. Дўстингни топишимиз керак. Бориб-келиш харажати менинг ҳисобимдан. У яшаётган жойни кўрсатсанг бўлди. Қолганини ўзим ҳал қиламан, деди раис қатъий оҳангда.

– Раис бобо, жон деб борар эдим, онам оғир бетоб. Самарқандда касалхонада ётибди. У томонларга кетиб қолсам. Онам...

– Ахволинг тушунарли, – деди раис жиддий оҳангда.

Қодирнинг баҳона топганига қойил қолиб.

– Унда менга ўғлимнинг манзилини бер.

– У Новосибирск вилояти, Партизан тумани, «Михайловка» посёлкасида қолган эди. Ўша ерга бориб,

Тўхтамишни сўрасангиз ҳамма билади. У ер кичкина жой.
Ўзимизнинг қишлоққа ўхшаган.

* * *

Раиснинг ярим кечаси уйқуси учиб кетди. Туну кун ўғли Тўхтамишни ўйларди. Хаёлида гўё кимдир ўғлини ўлдириб, Россия ўрмонларига кўмиб юборгандек. У хаёлига келган фикрдан ўзи қўриқиб кетарди. Кўп ўтмай раиснинг хаёлига Нигор фолбиннинг «Ўғлингиз биронта Наташанинг иссиқ бағрида ётгандир», деган гаплари ёдига тушиб кўнгли бироз таскин топгандек бўлди. Тирик юрган бўлса майли хаёлидан ўтказди у. Бугун ҳам ҳар эрта тонгда қиладиган юмушларини бошлади. Симёғоч санчилган ўроқни олиб терлагунча ҳовлидаги бедани ўрди. Эрта тонгдаги бу ишидан раиснинг ўзи завқ олади. Беда хиди, тонгги шудринг. Жикқа терга ботган раис аввал отнинг охурига, сўнг сигирларига ўралган бедадан ташлади. Дастёрга юз кўлини ювиб, одатдагидек ўрик тагидаги сўрига чиқиб чўзилди. Энди кўзи илинган экан қишлоқ чолларининг овозидан уйғониб кетди. Ҳовлига кириб келаётган чолларни кўрган раиснинг сал бўлмаса бошидан ҳуши уча ёзди. Бирдан танаси музлаб хаёлига яна ўғли келди. «Эй, Яратган ўғлимни ўзинг асра. Жон керак бўлса меникени ол. Эл ичида шарманда қилма» пичирлади.

– Эй, раис, турсангиз бўлмайдами? Кун чошгоҳ бўлсаям ухлайвераркансизда, – деди тенгдоши Ботир муаллим.

– Тинчликми? Мулла азон айтмасдан ҳамманг Али аканинг итидек безовтасизлар, – деди раис кулиб. Ботир муал-

лимнинг ҳазилига қараганда «бағдодда тинчлик», хаёлидан ўтказди раис.

– Тинчлик. Лекин тинчлик бўлиб тинчлик эмас-да. Арслон қассобнинг ёлғизи ўтиб қолибди. Жуда ёш эди-да.

– Аллоҳ раҳматига олган бўлсин, – дея раис юзига фотиҳа тортди. Касалмикин сўради у чоллардан.

– Йўқ. Россияга ишга кетган экан. Нима бўлганини ҳеч ким билмайди. Бизнинг ҳам бу шумхабарни эшитганимизга ярим соат бўлди.

Тезроқ бўл. Ҳар қалай раис номинг бор. Элнинг яхши-ёмон кунда бош-қош бўлиб турганингга не етсин.

– Мен ҳозир кийимларимни алмаштириб олай, – дея раис уйга кириб кетди. Кўп ўтмай оқ кўйлаги устидан қизил кийикча боғлаб ҳақиқий раислардек бўлиб чикди. Оппок соқолли раисга бу кийим янада ярашиб уни салобатлироқ қилиб юборганди. Шу дамда:

– Ота чой дамладим, – деди келини Мунаввар.

Раис индамади.

Чоллар таъзия бўлаётган Арслон қассобнинг ҳовлиси-га яқинлашганда 10–15 нафар одам хонадонга яқин катта кўчанинг ёнидаги чинор тагида тўпланиб турганини кўришди. Бу ҳолни кўриб чоллар ҳайрон бўлди. Нега одамлар таъзия бўлаётган ҳовлига кирмай йўл четидаги чинор тагида туришибди. Сўнг улар ҳам одамлар тўпланган жойга бориб кўшилишди.

Бироздан сўнг чопон кийган бир йигит одамларга қараб, – Ана келишди, – деди. Олдинда қора «Нексия»

автомашинаси унинг ортидан «Дамас» келиб қассобни ҳовли-
лисига кириб тўхтади. Одамлар у томонга қараб юра бош-
лади. «Дамас»нинг орқа эшиги очилиб, қора тобут ҳовли-
нинг ўртасига туширилди. Кўп ўтмай аёлларнинг дод солиб
йиғлаши бошланди. Қиёмат-қойим бўлди.

Мархум ўн саккиз ёшли Аҳмаджоннинг онасига олди-
нига бу шум хабарни ҳеч ким айтмаган шекилли воқеани
эшитиб ҳовлидаги тобутни кўриб хушидан кетди. Бироз-
дан сўнг кишлоқ врачлари келиб уни ўзига келтириш-
ди. Хушига келгач, у яна дод солиб ўғлининг жасадини
кўрсатишни сўраб тобутни кучоқлаб йиғлай бошлади.

– Тобутни очиб бўлмайти, – деди Аҳмаджоннинг тоғаси
Бўтабой. – Фойдаси йўқ.

Арслон қассоб Бўтабой ёқасидан олди. – Сен туфайли
ёлғиз болам Аҳмаджондан айрилдим, – деди.

– Кўлингизни тортинг почча, – деди Бўтабой. Сизнинг
ўғлингизнинг қўлидан етаклаб мен уни Россияга олиб кет-
маганман. Ёнимга ҳам чақирмаганман. У орқамдан ўз оёғи
билан борган.

– Мен сен билан гаплашаман, – деди Арслон қассоб.
Сўнг тобутни кучоқлаб йиғлай бошлади.

Бўтабой ҳам ҳовли четидаги тугта бошини қўйиб
йиғларди.

Ботир муаллим Бўтабойнинг ёнига келиб: – Опанг то-
бутни очасанлар деяпти, – деди.

– Фойдаси йўқ, – дедим-ку деди йиғидан тўхтаб
Бўтабой.

– Тобутни очинглар. Сўнги бор бир кўрай боламни, – деб она шўрлик дод солди. Тобутни кучоқлаб.

– Фойдаси йўқ, – дедим-ку – деди Бўтабой яна.

– Агар ҳозир тобутни очмасаларинг, – деди она сочларини юлиб. – Тунда қабристонга бориб қабрни очаман. Боламни кўраман, – деди тобут тирнайвериб қонга беланган қўлларининг бармоқларини кўрсатиб.

– Раис айтинг, боламни кўрай. Она раиснинг оёқларини кучоқлаб йиғлади.

Раис қатъий оҳангда буюрди. – Болтани олиб келинглалар.

Бўтабой раиснинг қўлидаги болтага ёпишди.

– Фойдаси йўқ раис. Нотўғри қилаяنسиз, деди-ю тобутнинг устига ётиб олди.

Икки киши келиб Бўтабойни тобутдан ажратиб олди. Раис тобутни очди-ю, ҳушини йўқотаёзди. Атрофдагилар ҳам тик турган жойда хайкалдек қотиб қолишди. Тобутда Аҳмаджоннинг жасади йўқ эди. Тобутда марҳумнинг куйиб кетган боши ва бир уйум қорайиб кетган суяклар қора кўрпа орасидаги оқ матога ўралганди. Буни кўрган она шўрлик яна ҳушидан кетди. У ўзига келгач, хохолаб кула бошлади. «Менинг ўғлим, Аҳмаджон Россияда уни уйлантираман. Уйимга келин келади. Нарини туринглар келинимни бағримга босай. Келин келди ёр-ёр келин келди...» Она шўрлик ақдан озганди.

Бўтабой раиснинг ёнига келди. – Раис бобо, Аҳмаджон икки нафар йигит билан бир рус кампирининг уйида ижа-

рада туришарди. Маош олган куни йигитлар роса ичиб, сигарет чекиб ухлаб қолибди. Уй ёниб кетган. Ҳеч ким тирик қолмаган. Ўзингиз биласиз Россиядаги уйлар ёғочдан қурилади. Эски ёғоч уйлар қоғоздек нарса бирпасда ёниб қулга айланади. Қул титиб суякларни йиғиб олдик.

– Нега тобутни очмасдан олдин менга бу гапларни айтмадинг?

– Қайси тилим билан айтаман. Поччамга бўлган воқеани айтгандим. У қулоқ солмади. Мен нима қилай. Поччам ўглининг ўлимини мenden кўришяпти. Менинг айбим нима, – деди йиғи аралаш.

Кўп ўтмай кишлоқ аҳли жасади йўк тобутни елкаларига кўтариб қабристон томон кетишди.

* * *

«Тошкент – Новосибирск» поезде 4 кун йўл босиб, шаҳарга кириб келганда, соат кундузги 3.00 эди. Вокзал одам билан лик тўла. Ҳамма ҳар томонга шошади. Раис уларни бироз кузатган бўлди. Биров билан бировнинг иши йўк. Чўнтагидаги паспортни олиб, унинг ичидаги қоғоздан ёзувни ўқиди. «Новосибирск шахридан Партизанский туманига 100 километр. Автобусда бурса бўлади».

– Ассалому алайкум ота. Яхшимисиз? Бобо ҳозир Тошкентдан келдингизми? – деб бир йигит раиснинг қўлидан ушлади. Раис олдинига хайрон қолди. Сўнг уни бағрига босди.

– Совуқ, кун чикмас юртларда нималар қилиб юрибсан? Ё биронта малла сочга уйланиб, бу жойларда санғиб юрибсанми?

– Бобо, шифокорликка ўқийман. Бу йил ёзда қишлоққа қайтаман. Отам келган эди. Поездга кузатиб қўйдим.

– Илм излаб келган бўлсанг, яхши йигит экансан. Пул деб, бир малла сочининг орқасидан келган бўлсанг, қишлоғингга кетганин маъқул. Пулни ўзимизнинг юртда ҳам топсанг бўлади. Уйланишга келсак, ўзимизнинг жайдари қизларга етадигани йўқ. Инсофли, диёнатли. Борингга ҳам, йўғингга ҳам чидайди. Шукр қилади.

Йигитга раиснинг чапани, дангал гаплари ёқиб қолди.

– Бобо, сизни ётоқхонамга олиб кетай. Аччиқ кўк чой дамлаб бераман. Ош ҳам қиламиз. Эрталаб сизни ўзим кузатиб қўяман.

– Йўқ. Ўғлим мана бу жойга боришим керак, дея қоғоздаги манзилни кўрсатди.

– Ҳа. Партизан туманигами? Унда автостанцияга боришингиз керак, – деди йигит.

Улар вокзалнинг шаҳар бўйлаб қатнайдиغان автобуслар бекати томон юрди. Сўнг автобусларнинг бирига ўтириб, чамаси ярим соатлар юргач, йигит: – Бобо, энди тушамиз, – деди. Сўнг яна раисга юзланиб. – Бобо бугун бизникуда меҳмон бўлганингизда яхши бўларди-да.

Раиснинг нияти тезроқ ўғлини топиш эди.

– Сенга раҳмат, ўғлим. Сен бўлмаганингда, бу жойларни қачон топиб келардим.

Кўп ўтмай бекатга олди ойнасига «Новосибирск – Партизан», деб ёзилган катта автобус келиб тўхтади. Ҳалиги йигит раис билан эски кадрдонлардек қучоқлашиб хайрлашди.

Бироздан сўнг автобус жойидан қўзғалди. Автобус чамаси ярим соатлар юргач, икки томони ўрмон билан қопланган катта йўлга чиқиб олди. Бир зумда автобуснинг ойналари музлади. Ташқари совуқ эди. Ичкари эса иссиқ. Кўп ўтмай раиснинг кўзи илинди.

Раис автобусдан тушганида, атроф зимистон эди. Ҳамма томон ошпоқ қор билан қопланган бекатда ҳеч ким йўқ. Раис қаерга боришини билмай, бекатда анча вақт туриб қолди. Сибирнинг кечки совуғи тобора авжига чиқарди. Автобекат ҳам туманнинг четида жойлашган. Катта йўлнинг ўнг томони ҳам, чап томони ҳам ўрмон. Тўғрида ёғочдан қурилган уйлар. Уларда эса аллақачон чироклар ёнган. Кутилмаганда шамол туриб, бўрон бошланди. Ҳақиқий Сибирь бўрони. Совуқ шамол раиснинг юз-кўзига игна санчгандек уриларди. Унинг боши қотди. Қаерга бориш керак. Қандай жон сақлаш мумкин. Раис тинимсиз юра бошлади. Тўхтаб қолсам, совуқдан ўламан, дея хаёлидан ўтказди. Юра-юра чарчади. Шу пайт кутилмаганда, катта йўлдан бекатга «КамАЗ» машинаси келиб тўхтади. Эллик, эллик беш ёшлардаги хайдовчи машинадан тушиб, раиснинг ёнига келди.

– Оксоқол, шу бекатда мени «Нива» автомашинасида икки киши кутиши керак эди. Улар мени кута-кута кетиб қолишмадимикан? Сиз уларни кўрмадингизми?

– Йўқ.

– Кеч бўлганда совуқда кимни кутаяпсиз. Ақлли одамлар уйда кампирининг ёнида, иссиқ печкасига ўтин қалаб, оёғини чўзиб ётибди. Телевизор кўриб.

– Раис кўлидаги қоғозни кўрсатиб, «Михайловка»га бормоқчи эдим, – деди.

– Тинчликми?

– Ўғлимнинг ёнига.

Шу пайт ҳайдовчи кутган автомашина пайдо бўлди. Машинанинг устида целлофанга ўралган иккита бўш тобут бор эди. Уни «КамАЗ»га ортишди.

Раис ҳайрон бўлди. «КамАЗ»чига «Нива»дагилар бир пачка пул бериб, хайрлашди.

– Энди «Михайловка»га борамиз. Чиқинг, хамшаҳар. «Михайловка» 50–60 чақирим нарида, харбийлар қишки ўқув-машғулотига кетаяпти. Танклар орқасидан юрамиз. Акс ҳолда қалин қорда бир қадам хам юриб бўлмайди, – деди ҳайдовчи.

Машинанинг кабинаси иссиқ эди. Раис хузур қилди. Улар катта йўлдан ўрмон томонга бурилганда, танклар ва машиналар турнақатор бўлиб кетишаётганди.

Ўрмон ичкарасидаги йўлда қорнинг қалинлиги бир метрдан кўн. Изма-из юрмасак, тунги бўрон йўлга қорни уйиб ташлайди, – деди ҳайдовчи.

Раис индамади.

– Бундай куннинг совуғида «Михайловка»да нима бор?

– Ўғлим ўша ерда ишлайди.

– Оиласи борми? Нима иш қилади?

– Ҳа. Оиласи қишлоқда! Ўзбекистонда.

– Ўзбекистонда ўғлингга иш қуриб кетганми? Бу ерларда тўққиз ой киш бўлади. Бу ер Тошкент эмас. Бизлар ўрганиб кетамиз. Синглим Фарғона деган шаҳарда туради. Гўзал жойлар экан. Ўн йиллар бурун ёзда борганман. Бир мева-чевага тўйганман-да. Хақиқий жаннат жойлар экан. Икки-уч йил бурун синглим бизникига меҳмонга келганди. «Шаҳарларинг совуқ экан» деб 3–4 кунда юртига қайтиб кетган.

– Ким билан яшайсиз? – сўради раис.

– Кампирим билан. Ўғлим тўрт йил бўлди Канадага кўчиб кетган. У ҳам ҳайдовчи. Мен унга қўнғироқ қилмасам, бизлар унинг ёдига ҳам тушмаймиз. Невараларимни кампирим билан катта қилганмиз. Кампирим невараларини соғинса йиғлагани йиғлаган. Фарзандлар ҳеч қачон ота-онасини ўйламас экан. Ўғлимга «пулинг бўлмаса самолётнинг билети учун пул юборайлик десак» минг бир баҳонани ўйлаб топади. Кампирим пенсиясини, мен маошимни тўплаб билетга пул йиғаямиз. Нимасини айтасан.

Ҳамма жойда бедана бир хил сайрайди, дегани шу бўлса керакда. Бу ҳам бир ўғлидан куйган экан-да менга ўхшаб ўйлади раис.

Улар икки-уч соат йўл юришди. Ташқари жуда совук эди. Ахён-ахёнда Сибирь бўрилари машина чироқларини менсимай катта йўлни кесиб ўтарди. Кўп ўтмай йўлда «Михайловка – 5 км», деган ёзув пайдо бўлди. Танклар колоннаси тўғрига кетишди. «КамАЗ» эса катта темир йўлни кесиб ўтиб, чапга қайрилди.

– Оқсоқол, мана «Михайловка»га ҳам етиб келдик. Сал ичкарига юрамиз. Сўнг сиз тушиб қолсангиз бўлади, – деди.

Шу пайт унинг қўл телефони аллақандай мусикани чақлиб юборди. У ким биландир гаплашиб, «Михайловка»га етиб келганини айтди. Раис кўча бошидаги бекатга тушиб қолди. Бўрон тинган бўлса-да, Сибирнинг тунги совуғи тирик жон борки, барчасини илондек чақаман, дейди. Раис қаерга боришни билмасди. У билардики, Қодир айтган «Михайловка» қишлоғига етиб келди. Соатига қаради. Сибирда тонг отишига анча бор. Бу совукда ўлиб қолмасам бўлгани хаёлидан ўтказди. Сўнг кўча бўйлаб юрди. Унинг орқасидан бир дайди ит ҳам эргашди. Чироғи ёниқ кичкина ёғочдан қурилган уйнинг эшигини қоқди. Бир аёл деразанинг эшигини очиб, сўради.

– Ким керак, сизга?

– Бир кечага жой беринг. Меҳмонман. Тошкентдан келдим. Борадиган жойим йўқ.

– Эрим уйда. Маст. Сени уйга киритсам сени ҳам, мени ҳам ўлдиради. Рашки ёмон. Мана бу нонни ол. Ўзингга ва итингга.

Сўнг аёл деразасини ёпиб, уйдаги чироқларни ўчириб қўйди.

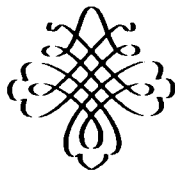
* * *

...Кимдир эшикни урди. Тўхтамиш уйғониб кетди. Қараса печканинг олови ўчиб қолибди. Печкага ўтин қалади. Кўп ўтмай уй исий бошлади. Тўхтамиш деразага қаради. Гўё ой деразанинг тепасида қоғиз қолгандек. Ташқарида Сибирь шамоли қорни тўзғитарди. У яна ётоғига кирди. Олянинг сочлари ёйилиб, ширин уйқуда ётарди. Тўхтамиш унинг сочларини силади. Шу пайт кетма-кет ташқаридаги эшик яна тақиллагандек бўлди. Кўп ўтмай овоз тинди. Тўхтамиш иссиқ ўрнидан қўзғалишга эринди. Баъзан «Михайловка» яқинидаги ҳарбий қисмлардаги аскарлар гўшт ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотларини, спиртли ичимликларга алмаштириш учун одамлар яшайдиган уйларга тунда келишарди. Шулардан бўлса керак, деб ўйлади. У отасининг минглаб километрдан қишлоқдан уни қидириб келишини хаёлига келтирмасди. Уйнинг тўрида эса Абдусаша пишил-лаб ухлаб ётарди.

Раис кампир берган ноннинг ярмини итга берди. Ярмини қўйнига солиб, бир тишлам еди. Гўё ичига иссиқлик киргандай бўлди. Бироқ тунги совуқ тобора авжига чиқа бошлади. У кўчадаги бир қанча уйнинг эшигини қоқди. Ҳатто ўғлининг ҳам. Буни ҳатто нобакор ўғли ҳам, меҳрибон ота ҳам билмасди. Ўша тун раисга ҳеч ким эши-

гини очмади. Раис умидсиз бир ҳолда кўча бошидаги бекат томон кетди. Бекатдаги ўриндикка келиб ўтирди. Соатига қаради тонг отишига яна икки соат бор. Тонг отса ўғлимни топаман. Унинг иссиқ бағрига ўзимни босаман, деб ўйлади раис, совкатганидан кўп ўтмай раис кўзи уйқуга кетди. Тушига камшири кирди. «Отаси бу совуқ юртларда нима қилиб юрибсиз? Уйга қайтинг. Туринг», дермиш.

Раис қайтиб уйғонмади. Яна тунги бўрон бошланди. Совуқ тобора авжига чиқарди. Ўрмонда совуққа чидай олмай «Михайловка»га смак қидириб келаётган бўрилар уввланплари тобора яқинлаша бошлади. Осмон эса ойсиз эди.

МУНДАРИЖА

Огоҳлик кўнғироғи. Миродил Баратов.....	3
Баҳор қор кўйнида ухламайди	5
Ойсиз осмон	52

Адабий-бадний нашр
ЗАЙНИДДИН МАМАДАЛИЕВ
ОЙСИЗ ОСМОН

Қиссалар

Мухаррир И. Аҳмедов
Бадний мухаррир Д. Мулла-Охунов
Техник мухаррир Б. Каримов
Кичик мухаррирлар: Д. Холматова, Г. Ералиева
Мусаҳҳих Г. Арипова
Компьютерда саҳифаловчи С. Азизтоева

Нашриёт лицензияси АИ 158. 14.08.09.
Босишга 2016 йил 5 сентябрда руҳсат этилди Бичими 70x108^{1/32}.
Офсет қоғози. «Virtec Puturburg» гарнитурасида офсет усулида
босилди. Шартли босма табоғи 3,85. Нашр табоғи 3,69.
Адади 3000 нусха. Буюртма №16-538.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг
«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи.
100011, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

e-mail:uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz
www.iptd-uzbekistan.uz